

Jezsuita szentek emblematikus életrajzai a 17 – 18. században

Az elmúlt két évtizedben jelentősen fellendült a jezsuita emblematika kutatása.¹ A bibliográfiai és klasszifikációs kísérletekkel párhuzamosan mű- és motívumelemzések, szerzői monográfiák, forrás- és hatástörténeti vizsgálatok készültek. Világossá vált, hogy a jezsuita anyag megkerülhetetlen az emblematika és a különféle irodalmi, képzőművészeti műfajok kapcsolatának tisztázásában. Megindult az emblematikára vonatkozó jezsuita elméletek feltárása, terv született az emblémakönyvek számítógépes feldolgozására és kézikönyvben való közzétételére, s jelentősen előrehaladt a jezsuita emblematika sajátos vonásainak meghatározása. E munkák során bebizonyosodott az is, hogy a felvetett kérdések tisztázása csak részleteiben, egyes szerzőkre, művekre és kiadványtípusokra lebontva remélhető, ugyanakkor óvakodni kell az ezekből levont következtetések túlzott általánosításától.

A jezsuita emblematika egyik jól körülhatárolható területét alkotják a jezsuita szentek és szentéletűnek tartott jezsuiták életéhez, csodáihoz és erényeihez kapcsolódó nyomtatott emblémasorozatok. A didaktikus használati irodalomnak erre a speciális műfajára már Praz is felfigyelt, amikor óvott a szentek életének illusztrált jeleneteit néhány soros magyarázattal tartalmazó kiadványok önkényes besorolásától az emblémakönyvek közé.² Időközben világossá vált, hogy az illusztrált szentéletrajzok hagyományos műfaja mellett a 17. század első két évtizedétől a jezsuita kanonizációs törekvésekkel párhuzamosan növekvő számban jelentek meg a jezsuita szentekről és szentté avatandókról készített emblémasorozatok, amelyek tekintélyes részét teszik ki a heroikus, azon belül a kiemelkedő egyéniségekhez kötődő emblematikus nyomtatványoknak.

A jezsuita szentek emblematikus életrajzai egyrészt lehetőséget kínálnak egy téma megjelenésének, elterjedésének és elhalásának nyomon követésére a jezsuita

¹ DIMLER, G. Richard: *Jesuitische Emblembücher*. Zum Forschungsstand. In: *Sinnbild-Bildsinn*. Emblembücher der Stadtbibliothek Trier. Katalogbuch zur Ausstellung. Red. Michael SCHUNCK. Trier, 1991. 169–174.

² PRAZ, MARIO: *Studies in Seventeenth-Century Imagery*. Roma, 1964. 326. – Az egyházi művészet szentekkel kapcsolatos emblematikus programjához vö. *Reallexikon der deutschen Kunstgeschichte*. Bd. V., Stuttgart, 1967. Sp. 193–195. Abb. 40a és b., KEMP, Cornelia: *Angewandte Emblematik in süddeutschen Barockkirchen*. München–Berlin, 1981. 46–48, 53–75.

emlémahagyományban. Másrészt a vizsgálat további részletekkel bővíti a jezsuita emblematika tárgyainak és alkalmainak specializálódási és popularizálódási folyamatára vonatkozó ismereteket, s új megvilágításba helyezi a humanista embléma jezsuita asszimilációjának eddig homályban hagyott kérdéseit.³

Elméleti háttér, a műfaj kialakulása

A műfaj tágabb összefüggéséhez tartozik, hogy a 16. század utolsó harmadában kibontakoztak a morális embléma használatának speciális lehetőségei a kegyesség ösztönzése, a tanítás és a beavatás területén. Ezzel párhuzamosan megjelent a heroikus devizatípus személyeket és intézményeket dicsőítő használata a vallási összefüggésben.⁴ A 16. század legvégén megkezdődött az ún. embléma sacra teológiai és meditációs használatának differenciálódása, melynek során egyrészt a moralizáció és a vallásos elmélkedés fokozottan háttérbe szorítja az embléma enigmatikus, ezoterikus jellegét,⁵ másrészt megjelennek az udvari élet és a rendtörténet különféle alkalmaihoz kapcsolódó kiadványok.⁶

Az embléma kifejező erejét az alkotó tehetsége és tudása mellett alapvetően a belerejtett intellektuális lelemény minősége határozta meg. Ez tette alkalmassá arra, hogy ne csupán felkeltse a figyelmet, hanem új tudás forrása is legyen. A befogadó által újra felépített, elmélyített és átélt megtapasztalás kialakítása volt a célja Loyola Ignác *Execitia spiritualiájának* is. Ignác azonban az *Execitiában* elutasította az értelmi tudás és az élmény egyensúlyának keresését:⁷ az átélt vallási tapasztalat megszerzése érdekében az „abundantia scientiae” rovására az érzések tudatos használatát részesítette előnyben.

A humanista embléma sajátosságai és Ignác *Execitiájának* módszere közti rokonságot a jezsuiták már a 16. század végén felfedezték. Jeronimo Nadal és Jacobus Pontanus meditációi nemcsak az ignáci előírásokat követték, hanem jelentős affinitást mutattak az emblematikával is. Nadal és Pontanus emblematikus elmélkedéseiket a bibliai események és személyek köré csoportosították.⁸ Tevékenységü-

³ DIMLER, G. Richard: *The Imago Primi Saeculi: Jesuit Emblems and the Secular Tradition*. Thought 56. 1981. 433–448.

⁴ CHATELAIN, Jean-Marc: *Livres d'emblèmes et de devises*. Une anthologie (1531–1735) s. l. 1993.

⁵ DIMLER: *i. m.* 1981. 445.

⁶ BREIDENBACH, Heribert: *Der Emblematiker Jeremias Drexel S. J. (1581 bis 1638)*. Mit einer Einführung in die Jesuitenemblematik und einer Bibliographie der Jesuitenemblembücher. Diss. Phil. University of Illinois. Urbana, 1970. 79–89.

⁷ Az *Execitia* bevezetőjében így ír: „... non enim abundantia scientiae, sed sensus et gustus rerum interior desiderium animae explorare solet.” *Sancti Ignatii de Loyola Execitia Spiritualia*. Textus antiquissimi. Ed. I. CALVERAS – C. de DALMASES. Roma, 1969. 142–143.

⁸ NADAL, Jeronimo: *Evangelicae historiae imagines*. Antwerpen, 1593.; UÓ: *Adnotationes et meditationes*. Antwerpen, 1594–1595.; PONTANUS [SPANMÜLLER], Jacobus: *Floridorum libri octo*. Augustae Vindelicorum, 1595.

ket csakhamar követték Ignác *Exercitiájának* illusztrált kiadásai.⁹ Köztük olyan 17. századi kiadás is található, melyet egy, eredetileg nem az *Exercitia* illusztrálására készült jezsuita emblemakönyv képanyagával díszítették.¹⁰

Ezzel párhuzamosan a jezsuiták megkezdték az emblematika rendi igényeknek megfelelő formavilágának és eszköztárának kialakítását. Ez hosszabb folyamat volt, melynek során kiérlelték saját elméletüket, és megtalálták annak gyökereit a 16. századi humanista emblematika irányzataiban, elsősorban az itáliai symbolum-(impresa)-elméletben. Az impresát (symbolum, insigne, devise) a késő-humanisták az *egyedi* szimbolikus ábrázolására alkalmas, s – lehetőleg egyenrangú – képi és szöveges részből álló alkotásként értelmezték. Ez a kifejezési forma az emblematikánál jobban megfelelt a jezsuiták céljainak, mivel elvont fogalmak és összetett gondolatok megjelenítése helyett alkalmas volt érzékletes, az „abundantia scientiae”-t mellőző, konkrét tartalmak kifejezésére. Az impresa-elmélet Itáliában éppen akkor terjedt el és vált közkedveltté, amikor a jezsuita rend létrejött és meg erősödött.¹¹

A jezsuiták elkötelezettsége a szimbólum mellett burkolt formában Roberto Bellarmino imago-elméletében jelenik meg először.¹² Bellarmino itt nem egyszerűen a képi ábrázolás jogosságát akarta igazolni a katolikus hit védelme érdekében. Nála a kép nemcsak a fizikai látással megtapasztalható tárgyat jelenti, hanem a világ dolgainak olyan valóságos hasonlatosságát is, amit – mint Loyola Ignácnál – az érzékekkel lehet megközelíteni.¹³ Bellarmino bevezette az „utilitas imaginis” fogalmát, amely szerint az imago 1. az oktatás és műveltség eszköze; 2. az Isten és a szentek iránti tisztelet ápolását és növelését szolgálja; 3. a példa követésére serkent; 4. képes megőrizni az emberben Krisztus és a szentek *emlékét*; 5. a hit megvallásának eszköze.¹⁴ Bellarmino elmélete elősegítette, hogy a jezsuiták a vallási tartalmak kifejezését szolgáló irodalmi formák (hymnus, cantata, apophtegmeta, litania, exemplum, carmen, elogium heroicum stb.) közé az utilitas-elv alapján beiktassák a képszerű emblémát is.

Ezzel csaknem egyidőben a rendnek új eszközökre lett szüksége, hogy a már ismert középkori kultuszterjesztő formáknál hatásosabban tudja vonzóvá tenni a szentéletű rendtagok tiszteletét. A 16–17. század fordulóján kibontakozó jezsuita kanonizációs törekvések során a *képi ábrázolás*, a leendő szentek „vera imago”-

⁹ LOYOLA, Ignatius: *Exercitia spiritualia*. Romae, 1609.; Uő: *Esertitii spirituali*. Roma, 1649.

¹⁰ LOYOLA, Ignatius: *Exercitia spiritualia*. Tyrnaviae, 1679.

¹¹ Vö. SULZER, Dieter: *Traktate zur Emblematik*. Studien zu einer Geschichte der Emblematheorien. Hrsg. von Gerhard SAUDER. St. Ingbert, 1992.

¹² BELLARMINO, Roberto: *Septimana controversia generalis de Ecclesia triumphante tribus libris explicata*. Liber secundus. De reliquiis et imaginibus Sanctorum. In: Uő: *Opera omnia...* Ed. Justinus FÉVRE. Tom. III. Parisiis, 1870. 199–266.; A mű első kiadása 1586-ban Ingolstadtban jelent meg.

¹³ BELLARMINO: *i. m.* 213.

¹⁴ BELLARMINO: *i. m.* 228–229.

jának kidolgozása a középkori „vita et miracula” program fontos részévé vált.¹⁵ A kultuszközvetítés további eszközeként szolgáltak a „vita et miracula” gondolat-körből leválasztott, önállóan is kidolgozott, speciális jezsuita erényekkel kibővített *virtutes-összeállítások*. Ezekről a formáktól nem függetlenül harmadikként a jezsuiták a rendi kanonizációs tervek szolgálatába állították az emblematikát, mivel alkalmas eszköznek látszott a szélesebb körben még ismeretlen, a szentség jegyeivel felruházott személyek kultuszának megismertetésére.

A jezsuita szentek emblematikus életrajzainak készítésére nem alakult ki külön elmélet. Ennek oka egyrészt az, hogy a szentek emblematikus bemutatásához elegendőnek bizonyultak azok az *eszközök*, amelyekkel a 16. században a kiváló erényű személyeket ábrázolták. Másrészt a 16–17. század fordulójától a humanista impréza-elméletek alapján kialakuló jezsuita emblémaelméletek tartalmazták mindazokat az *elveket*, melyek nyomán be lehetett mutatni a jezsuita szenteket. Ezek a fő elméleti megfontolások tézisszerűen a következők:

Az első jezsuita emblematikus, Jacobus Pontanus (Spanmüller) a humanista emblematikából kiemelte a similitudo és delectatio fogalmakat, s belehelyezte az utilitas gondolatkörbe.¹⁶ Ezzel megerősítette az elképzelést, hogy a boldoggá avatásra váró, vagy már szentté avatott rendtagokat hasznos lehet emblematikusan is bemutatni. Antonio Possevino (1593) az egyedi kifejezésre különösen alkalmas szimbólumot ajánlott a pietas, a virtutes, a honestas és az anima bemutatására. Ezek szerinte a szentekhez kapcsolódnak, s hatékonyan szolgálják az új szentek megismertetését és az imitatio iránti vágy felkeltését.¹⁷ A szimbólum leválasztását és elkülönítését a rejtett közlésre alkalmas kifejezési formák közül (mint pl. a nota, aenigma, emblema, parabola, apologus és hieroglyphum) Horatio Montaldo szorgalmazta.¹⁸ Ennek elméleti indoklását Nicolas Caussin dolgozta ki.¹⁹ Caussin kiemelte és gyűjtőkategóriává tette a jezsuita emblémagyakorlatban és a szentek ábrázolásában legjobban hasznosítható szimbólumot, s az *alkalmas hasonlóságot* (similitudo idonea), amit Montaldo a szimbólum egyik leglényegesebb elemének tartott, az embléma funkcióját kifejező kulcsfogalommá emelte. Ezzel a „similitudo idonea” az egyik leglényegesebb elvárássá vált a szentek ábrázolásában. Ettől

¹⁵ KÖNIG-NORDHOFF, Ursula: *Ignatius von Loyola. Studien zur Entwicklung einer neuen Heiligen-Ikonographie im Rahmen einer Kanonisationskampagne um 1600.* Berlin, 1982.

¹⁶ PONTANUS (SPANMÜLLER), Jacobus: *Poeticarum Institutionum libri III.* Editio secunda. Ingolstadii, 1597. 188–190.; Uő: *i. m.* 1595. 2a–5b. A jezsuita emblémaelmélet kérdéséhez vö. KNAPP Éva: *A jezsuita emblémaelmélet humanista kapcsolatai.* = ItK 99 (1995). 595–611.

¹⁷ POSSEVINO, Antonio: *Bibliotheca selecta de ratione studiorum ... nunc primum in Germania edita.* Coloniae, 1607. 479–480.

¹⁸ MONTALDO, Horatio: *Riposte di Hercole Tasso...* Mediolano, (1612.); Vö.: MENESTRIER, Claude-François: *Philosophia imaginum ... E lingua Gallicia in Latinam translata.* Amstelodami–Gedani, 1695. 22–23. (Első kiadás: Paris, 1682.)

¹⁹ CAUSSIN, Nicolas: *De symbolica Aegyptiorum sapientia.* Coloniae, 1631. 6b–8b. (Első kiadás: Paris, 1618.)

kezdve az embléma és a szimbólum a jezsuitáknál szinonim fogalmak, használatuk állandóan keveredik.

Elsősorban a funkció felől közelítette meg az emblematikát Alessandro Donati.²⁰ A szimbólumok, melyeket „figurata epigrammata”-ként határozott meg, mindekenélőtt arra szolgálnak, hogy „monent et docent”. Donati példaként hivatkozott Fammiano Strada Loyola Ignác-szimbólumaira, amelyek az említett funkciókon kívül eleget tettek az értelmezhetőség kívánalmainak is. Silvestro Pietrasanta²¹ különösen a szimbólumok méltóságát (dignitas) tartotta fontosnak. Kifejtette, hogy a szimbólumnak részleteiben is méltónak kell lennie az ábrázolni kívánt dologhoz. Ezt a dicsőítő, tisztelettel képi- és irodalmi ábrázolásmóddal lehet elérni.

Az elméleti megfontolások mellett a műfaj kialakulásában különösen fontos szerepet játszottak a rendi kanonizációs törekvések. Joannes Codurius halálát (1541. augusztus) követően kialakult a gyakorlat, hogy az elhunyt rendtagok életéről, tevékenységéről az egyik rendtárs rövid tudósító levelet, ún. elogiumot írt.²² A folyamatosan készített és terjesztett elogiumok mellett gondot fordítottak arra is, hogy a legkiválóbb erényű, életű és tevékenységű jezsuiták életrajzát bővebb formában is megörökítsék és terjesszék.²³

Az elogiumokon kívül hasonló céllal esetenként más iratok is készültek. Stanislaus Kostkáról például a kéziratos elogium mellett már halála évében elkészült vitézének első, ugyancsak kéziratos megfogalmazása.²⁴ 1570-ben Lengyelországban carmen készült életéről, melyben a „boldog” jelzővel illették.²⁵ Ezeket két év múlva követte Loyola Ignác első életrajzának megjelenése.²⁶

A rendkívüli életükről és erényükről már életükben ismert rendtagok (pl. Aloysius Gonzaga, 1568–1591; Franciscus Borgia, 1510–1572; Franciscus Xaverius, 1506–1552; Joannes Franciscus Regis, 1597–1640; Joannes Berchmann, 1599–1621) mellett, akiknek életrajza már röviddel haláluk után megjelent, kéziratos összeállítások készültek az ugyancsak nem mindennapi életű és erényű, de kevésbé ismert rendtagokról is. Ezeket eljuttatták Rómába, ahol átvizsgálásuk után a rendi veze-

²⁰ DONATI, Alessandro: *Ars poetica... libri tres Romae*, 1631. 375–388.

²¹ PIETRASANTA, Silvestro: *De symbolis heroicis libri IX*. Antverpiae, 1634. 10–13., 352.

²² *Constitutiones Societatis Iesu et Epitome Instituti*. Romae, 1943. 134–138.

²³ *Elogia virorum illustrium Societatis Iesu Cardinalium, episcoporum, martyrum aliorumque sanctitate insignium*. Saec. XVII. Ms. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (=BEKK) Ab 132.

²⁴ FATIO, Guilio: *Stanislai Kostka beata mors et elogium*. 1568. Ms. Vö.: *Sommervogel*, Carlos (ed.): *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Première partie: Bibliographie. I–XII. Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914. Itt: III. 552. WARSZEWICKI, Stanislas: *Vita S. Stanislai Kostka... 1568*. Ediderunt Hagiographi Bollandiani. Bruxellis, 1895.

²⁵ „Duobus post annis vita Stanislai carmine editur in Polonia, adscripto Beati titulo”.

MAURISPERG, Antonius: *Vita divi Stanislai Kostkae...* Viennae, (1726) 90.

²⁶ RIBADENEYRA, Pedro: *Vita Ignatii Loiolae...* Neapoli, 1572.

tés törekedett a kanonizációra váró rendtagok közelébe került személyek tágabb körben történő megismertetésére.²⁷

Az emblematikus életrajzok fő forrása a hitelesnek tekintett víta-összeállítás. A két műfaj szoros kapcsolatát és a már kialakult gyakorlatot Joannes Franciscus Regis példáján szemléltetjük. Regisi halála (1640. december 31.) után több rendi életrajz is készült (pl. Claudius La Brouë, 1650; Antonius Bonnet, Toulouse, 1692.) Amikor felvetődött kanonizációjának gondolata, Tamburini generális megbízta Guillelmus Daubentont a hiteles víta elkészítésével. Ez 1716-ban jelent meg Párizsban francia nyelven.²⁸ Az 1726-os boldoggá, majd az 1737-es szentté avatás egyik alapja ez a Daubenton-féle víta volt, amely hatékony eszközzé vált a tisztelet növelésének. Ha Regisi emblematikus életrajzait összevetjük a Daubenton-féle vítával, megállapíthatjuk, hogy azokban csak olyan mozzanatok tűnnek fel, amelyek szerepelnek a vítában is.²⁹ A *Descriptio sacri apparatus...* című emblematikus életrajz egyik megjegyzése szerint az emblémák szöveges forrása Daubenton vítája volt.³⁰

Jezsuita emblémaközpontok és szerzők a 17. század elején

A jezsuita szentek első emblematikus életrajzait a 16–17. század fordulójától Európa legjelentősebb jezsuita kollégiumaiban készítették, eleinte névtelen, kollektív alkotásként. A kezdeti anonimitásra utalt Silvestro Pietrasanta, amikor elismerte, hogy nem tudja minden esetben megnevezni az általa összegyűjtött és közölt emblémák forrásait, szerzőit.³¹

Az első központok Itáliában alakultak ki. Az Il Gesúban, ahol 1587-ben Loyola Ignácot új sírba temették, 1600-ban Baronius emlékbeszédet mondott a rendalapítóról.³² Ez a prédikáció olyan részeket tartalmaz, amelyeket csak egy, az emblematikus közlésmódot értő és kedvelő közönség előtt lehetett előadni. Az Ignác boldoggá avatását tárgyaló 17–18. századi rendtörténeti munkák a szent emblematikus ünneplését általános jelenségként mutatták be az európai jezsuita közpon-

²⁷ Vö. VINCARTIUS, Joannes: *Sacrarum heroidum epistolae*. Tornaci, 1640.; *Imago primi Saeculi .. Antverpiae*, 1640.; QUERCK, Ignatius: *Acta S. Ignatii de Lojola ... Viennae*, 1698.

²⁸ DAUBENTON, Guillelmus: *Vita beati Joannis Francisci Regis ... in latinum sermonem conversa...* Praegae, 1718.; Első kiadás: Paris, 1716.; Vö.: SOMMERVOGEL: *i. m.* II. 1832.

²⁹ Így például: WIERUSZEWSKI, Kazimierz: *Triumphus charitatis ... Posnan*, 1717.; LE JAY, Gabriel François: *Prima Joannis Francisci Regis ...* In: UÓ: *Bibliotheca Rhetorum ... Tom. II.* 828–832. Paris, 1725.; *Descriptio sacri apparatus ... Viennae*, 1738.; *Prima Joannis Francisci Regis ... Claudiopoli*, 1738.

³⁰ *Descriptio ... i. m.* Viennae, 1738. 4–5.

³¹ PIETRASANTA: *i. m.* 10–11. Vö. ROSCIUS, Julius Hortinus: *Emblemata sacra S. Stefani Caelii Montis intercolumniis affixa*. Roma, 1589.

³² MATT, Leonard von – RAHNER, Hugo: *Ignatius von Loyola*. Würzburg, 1955. 123–6.

tokban.³³ Bár a rendtörténetek nem részletezik az egyes rendházak ünnepeit, feltételezhetjük, hogy a pompában Róma és az itáliai kollégiumok jártak elől. Ekkor működött Rómában Fammiano Strada, akit több jezsuita emblemikus vallott mesterének. Strada szimbólumainak egy részét a római Mária-sodalitások közös gyülekező helyén tárták a nyilvánosság elé.³⁴

A 17. század elején jelentős itáliai emblémaközpont volt még Mantua, Palermo, Nápoly és Milánó. Mantuában (Mántova) például Ignác erényeit „epigrammata et emblemata” mutatták be.³⁵ Palermóban és Rómában Fammiano Strada tevékenységéről tanúskodnak a források. Az egyik palermói jezsuita, Francesco Rajati, aki valószínűleg Strada tanítványa volt, Ignácról és Xavéri Ferencről „symbola et inscriptiones”-sorozatot készített a szentté avatásra (1622). Nápolyban és Milánóban 1622 körül Xavéri Ferencről készítettek emblémákat.³⁶

Az itáliai jezsuiták tevékenységével egy időben Spanyolországban is készültek emblémák a jezsuita szentekről. Itt olyan neves, nem jezsuita szerzőkre utalhatunk, mint például a toledói Sebastián de Covarrubias Orozco és a segoviai Alonso Ledesma y Buitrago, aki Franciscus Borgiáról és Loyola Ignácról készített emblémákat.³⁷

Ignác boldoggá avatása után, szentté avatására készülve a rend római központjában elhatározták, hogy az emblemikus formát Európa más részein is meghonosítják. Erre a neves római jezsuita emblemikusok kiküldését tartották a legmegfelelőbbnek. Ignác boldoggá avatását Brüsszelben és az alsó-rajnai rendtartomány több templomában (pl. Köln, Trier) emblémák kifüggesztésével is ünnepelték.³⁸ Erre a területre küldték először Fammiano Stradát, majd tanítványát, Silvestro Pietrasantát. Strada elsősorban a flamand-belga rendtartomány kollégiumaiban (pl. Leuven, Brüsszel), Pietrasanta pedig az észak-német rendtartományban ismertette meg és vezette be a szimbólumok használatát.³⁹

Jórészt Strada és Pietrasanta tevékenységének hatásával magyarázható, hogy 1622-ben a rendalapító és Xavéri Ferenc szentté avatását a jezsuita kollégiumok

³³ Például: JOUVANCY, Joseph: *Historiae Societatis Jesu Pars Quinta ... Ab anno Christi MDXLI. ad MDCXVI.* Romae, 1710. 337–339.; Vö. MENESTRIER: *i. m.* 66.

³⁴ PIETRASANTA: *i. m.* 10–11., 356.; PALLAVICINO, Sforza: *Arte dello stile ...* Bologna, 1647. 79–80.; BOSCHIUS, Jacobus: *Symbolographia. Augustae Vindelicorum – Dilingae, 1701.* 33.

³⁵ *Annuae Litterae Societatis Iesu Anni 1609 ...* Dilingae s. a. 8–9.

³⁶ STRADA, Fammiano: *Saggio delle feste che Si apparecchiano nel Collegio Romano in Honore de Santi Ignatio et Francesco da N. S. Gregorio XV. canonizati.* Roma, 1622.; Uó: *i. m.* Venetia, 1622.; RAJATI, Franciscus: *Symbola et Inscriptiones adornatae honori SS. Ignatii et Xaverii.* Palermo, 1622.; Uó: *Ragnaglio degli Apparati, e Feste fatte in Palermo per la Canonizzazione de' SS. Ignatio Lojola e Francesco Xaverio.* Palermo, 1622.; MENESTRIER: *i. m.* 234, 357, 608.

³⁷ LEDESMA y Buitrago, Alonso: *Epigramas y Hieroglyphicos ... excelencias de Santos ...* Madrid, 1625.

³⁸ *Annuae ... 1609 ... i. m.* 26–28.; REIFFENBERG, Fridericus: *Historia Societatis Iesu ad Rhenum Inferiorem e MSS. Codicibus ...* Tom. I. Coloniae, 1764. 466.

³⁹ *Imago ... i. m.* 731.; MENESTRIER: *i. m.* 33.

már szerte Európában emblematikusan is megünnepelték. A rend harmadik generálisáról, az 1624-ben boldoggá avatott Franciscus Borgiáról is készültek emblémák. Kölnben úgy oldották meg az emblémák elhelyezését, hogy az klasszikussá vált, és a jezsuita szentté avatásoknál a 18. század közepéig Európa-szerte alkalmazták.⁴⁰

A németalföldi emblémaközpontok közül Antwerpen, Brüsszel és Tournay volt a legjelentősebb. Itt csak utalunk az antwerpeni kollégium kollektív alkotására, a *Typus mundira*, a hosszabb ideig ott élt Guillelmus Hesius munkásságára és Joannes Vincartius Tournay-ban megjelent művére. Brüsszelben az alkotó tevékenységén túl a jezsuiták már nagyon korán rendszeresen oktatták is az emblémakészítést.⁴¹

A francia jezsuita emblémaközpontok közül Avignon, La Flèche, Pont-á-Mousson,⁴² a lengyelek közül Kalisz és Poznan,⁴³ a magyarok közül Pozsony és Nagyszombat kollégiumait emeljük ki.⁴⁴ Kaliszban jelent meg az egyik első olyan emblematikus nyomtatvány, amely szentéletű jezsuiták kultuszát terjesztette. Az Aloysius Gonzaga boldoggá avatását követő évben kinyomtatott dicsőítő mű (encomia) Stanislaus Kostka és Aloysius Gonzaga emblémáit tartalmazza.⁴⁵

A jezsuita szentek és szentté avatandók emblematikus ábrázolásának klasszikus példái találhatóak a brüsszeli műhelyben készült *Imago primi saeculiban*. Az egyes könyvekhez kapcsolt szimbólumok ún. spectaculumok, amelyek szerepe a szóra-koztatás és gyönyörködtetés mellett a megőrzés. A kiváló jezsuitákat számbavevő *Societas honorata...* című, ötödik könyvhöz csatolt, rendi szenteket, és mártírokat bemutató emblémák az ábrázolásban rejlő similitudóval a személyek dicsőségét (gloria), szentségének hírét (fama sanctitatis), méltóságát (dignitas), tiszteletét (honor), becsületét (existimatio) és boldogságát (felicitas) magasztalják (ornavere).⁴⁶ Lényegében az *Imago primi saeculiban* követett eljárás az, ami jelentős hatást gyakorolt a jezsuita emblematikára, s a 18. század közepéig meghatározta az emblematikus szentéletrajzok műfaj történetét.

⁴⁰ REIFFENBERG: *i. m.* 531–4.

⁴¹ *Typus mundi*. Antverpiae, 1627.; HESIUS, Guillelmus: *Emblemata sacra de Fide*, Spe, Charitate. Antverpiae, 1636.; VINCARTIUS: *i. m.*; MENESTRIER: *i. m.* 93.; MASEN, Jacob: *Speculum imaginum veritatis occultae*. Coloniae, 1681. 543–544.

⁴² MENESTRIER: *i. m.* 225, 541, 743–4. MONTAGU, Jennifer: *The Painted Enigma and French Seventeenth-Century Art* = *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 31 (1968), 307–315.

⁴³ Vö.: BUCHWALD-PELCOWA, Paulina: *Emblematy w drukach polskich i polski dotyczących XVI–XVIII wieku*. Bibliografia. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk – Łódź, 1981.

⁴⁴ TOLVAY, Emericus: *Ortus et progressus almae, Archi-Episcopalis Societatis Iesu Universitatis Tyrnaviensis ... ad annum usque M.DC.LX*. Tyrnaviae, 1725. 76, 90–91.

⁴⁵ *Encomia sive laudationes beatorum Stanislai Costca et Aloisii Gonzaga...* Calisii, 1606.

⁴⁶ *Imago ... i. m.*

Forrástipológia, szerzőség, kiadástörténet

A jezsuita szenteket és a különleges tiszteletben részesített, elhunyt rendtagokat megjelenítő emblémákat, emblémasorozatokat tartalmazó nyomtatványok⁴⁷ mintegy háromnegyed része valamilyen rendi alkalomhoz kötődött, s csak a fennmaradó rész készült alkalomtól független, önálló kiadványnak. A rendi alkalomhoz kapcsolódó munkák három csoportba sorolhatók: 1. boldoggá-, illetőleg szentté avatásra készült kiadványok (mintegy 35%), melyekben egy-egy jezsuita rendház kanonizációt követő ünnepségeit, annak látványos elemeit dokumentáltak. Itt teljes emblematikus sorozatok állnak a középpontban, előttük általában a díszpompá látványosságait (porta triumphalis, főoltár díszei, világítás stb.), utána az ünnpi rendet, esetleg prédikációt közöltek.⁴⁸ 2. A szenteket a kanonizációtól függetlenül dicsőítő munkák (mintegy 15%). Az emblematikus életrajz ezekben különféle helyi eseményeket reprezentál, így például rendi jubileumot, a szent tiszteletére emelt templom felszentelését vagy ereklyéjének megérkezését. Az emblémákat itt különféle egyéb, áhítati célú írásokkal együtt jelentették meg (pl. prédikáció, imádság, egyházi ének, verses életrajz.)⁴⁹ 3. A jezsuita egyetemek és akadémiák vizsgáira szétosztott ún. liber gradualisok (25%). Ez a típus átmeneti kategória, mivel egyrészt az ide sorolt nyomtatványoknak a vizsgáktól független változatai is előkerülhetnek. Másfelől a liber gradualisok egy része eleve több változatban készült, s ugyanaz a munka emblémák nélkül is megjelenhetett.⁵⁰

Az alkalomtól függetlenül megjelent kiadványok fő típusai a következők: a kiadvány kizárólag az emblematikus szentéletrajzot tartalmazza.⁵¹ 2. Egy kiadvány egy szerző több művét foglalja magában, ezek közül az egyik az emblematikus szentéletrajz.⁵² 3. Két vagy több szerző tematikusan összeillő műveit tartalmazó kiadványok. Ezekben az emblémasorozatok más műfajú szövegek között (pl. prédikáció

⁴⁷ Az anyaggyűjtést még nem zártuk le, ezért eltekintünk a bibliográfia közlésétől. Itt jegezzük meg, hogy G. Richard Dimler katalógusához képest az adott témakörben az anyaggyűjtés mintegy 30 %-kal bővült. DIMLER, G. Richard: *Short Title Listing of Jesuit Emblem Books*. = *Emblematica* 2. 1987. 139–187.

⁴⁸ Például: *Symbola et Emblemata in Canonizatione SS. Aloysii et Stanislai*. Cremsii, 1727.; MAYR, Johannes Baptista: *Sacra solemnia, quibus divos suos, Aloysium Gonzagam, et Stanislaum Kostkam ...* Jaurini, 1728.

⁴⁹ Például: INES, Albert: *S. Franciscus Xaverius Indiarum apostolus ... vitae sancti gesta representantibus illustratus*. Posnaniae, 1649.

⁵⁰ Például: HEVENESI, Gabriel: *Academicus Viennensis sive B. Stanislaus Kostka*. Viennae, 1690.; Uő: *S. Ephebus sive B. Aloysius Gonzaga*. Viennae, 1690.; QUERCK: *i. m.*; Querck munkájának emblémák nélküli példánya megtalálható a Budapesti Egyetemi Könyvtárban Ac 5404 jelzettel.

⁵¹ Például: BOVIO, Carlo: *Ignatius insignium, epigrammatum et elogiorum centuriis expressus*. Romae, 1655.

⁵² Például: MAURISPERG, Antonius: *Floralia sacra, seu conceptus symbolici e floribus collecti ...* In: Uő: *Opuscula varia ...* Steyr, 1726. 1–42.

verses elogium-sorozat, prózai szentéletrajz, iskoladráma) jelentek meg.⁵³ 4. Emblematikus sorozatot mellékesen, helykitöltőként közlő kiadványok.⁵⁴ 5. Emblémapendiumok és -tankönyvek. Ezeket azért vontuk be a vizsgálatba, mert több olyan jezsuita emblematikus szentéletrajz is rekonstruálható belőlük, amelyek önállóan nem jelentek meg nyomtatásban.⁵⁵ Ez a tipológia jelzi, hogy az emblematikus szentéletrajzok vizsgálatánál nem feledkezhetünk meg a művek többségének alkalomhoz kötöttségéről, a vallási célokat szolgáló efemer reprezentáció és a rendi önkifejezés igényéről. A kiadványok többségének alkalmi jellegével függ össze, hogy ezekben kép és szöveg gyakran kevésbé kidolgozott, mint az alkalomtól független nyomtatványokban.

A művek egy része (kb. 20 %) anonim kiadvány. Ezek kivétel nélkül egy-egy jezsuita kollégiumhoz kötődnek (pl. Antwerpen, Bourges, Brüsszel, Dillingen, Graz, Kalisz, Kolozsvár, Krems, München, Trencsén, Vilnius, Varsó, Wien, Wrocław). Ahhoz, hogy pontosan kijelöljük ezek lehetséges alkotói körét, minden esetben szükséges számba venni az adott kollégiumban az első kiadás megjelenésekor élt és tevékenykedett rendtagokat. Ezt azért is érdemes megtenni, mivel már a korábbi bibliográfiák is törekedtek az anonim művek szerzőinek meghatározására, s ezek az adatok néha tévesek.⁵⁶

Az anonim művek alaposabb vizsgálata a szerzőség meghatározásán kívül segíti a jezsuita szentekről készített emblémák nemzetközi forgalmának és terjedésének megfigyelését. Gabriel Francois Le Jay Regisi Ferenc boldoggá avatása előtt, 1725-ben készítette el és jelentette meg a szent emblémáit.⁵⁷ A szentté avatás (1737) alkalmából a kolozsvári jezsuiták megjelentettek egy anonim művet *Prima Joannis Francisci Regis ...* címmel, melyben az emblémák egy latin nyelvű prédikáció után következnek.⁵⁸ A két sorozat összevetése azt mutatja, hogy az ismeretlen, föltehetően kolozsvári jezsuita az emblémák egy részét Le Jay műve alapján alkotta meg.

⁵³ Például: *Symbola in tractu Collegij ...* In: Dij Gemelli ... sive Divi: *Aloysius Gonzaga, ac Stanislaus Kostka ...* Tyrnaviae, 1727.

⁵⁴ Például: *Imagines emblematicas ...* In: LIBERTINUS, Carolus: *Divus Franciscus Xaverius ...* Praga, 1673. 13a–18a.

⁵⁵ MENESTRIER: *i. m.*

⁵⁶ Így például SOMMERVOGEL: *i. m.* I. Appendix VIII. és nyomában DIMLER: *i. m.* 1987. 142. is Árvai Györgynek tulajdonította a *Lilietum Aloysianum, Rosetum Stanislaianum ...* Tyrnaviae, 1727. című művet. A nyomtatványban az emblémárészt egy latin nyelvű prédikáció követi, amit Turóczi László tartott a nagyszombati jezsuita templomban 1727. szeptember 3-án. Az *Annuae Collegij Tyrnaviensis S. J. ...* c. kéziratban (BEK K Ab 123. fol. 132b) az 1727-es évnél a Nagyszombatban élő jezsuiták között Árvai György nem szerepel, a névsorban szereplő Turóczi László emblematikus tevékenységéről nem tudunk. Ugyanakkor a fenti névsorban ott találjuk Gyalogi János nevét, akire az *Annuae (i. m.* fol. 137a–138a) az ünneppsorozat leírásakor név szerint utal. Gyalogi emblémakönyveit a nemzetközi szakirodalom is számon tartja, s az említett kiadvány emblémáit minden valószínűség szerint ő készítette.

⁵⁷ LE JAY: *i. m.*

⁵⁸ *Prima Joannis ... i. m.* 21–36.

Az anyag mintegy négyötödét kitevő, ismert szerzőjű kiadványokból 70 % jezsuiták alkotása. Közülük kevesen készítettek egynél több művet, s a művek jelentős része csak egyetlen kiadásban jelent meg. Ez utal a kiadványok alkalmi jellegére és a rendi megbízatás meghatározó szerepére. A nem jezsuita szerzők aránya az egész anyagban 10 % körül van.

A 17. század elejétől a 18. század második feléig a következő jezsuitákról jelentek meg emblémák és emblémasorozatok: Loyola Ignác, Xavéri Ferenc, Borgia Ferenc, Kosztka Szaniszló, Gonzaga Alajos, Regisi Ferenc, a japán mártírok, Johannes Berchmann, Petrus Canisius, Roberto Bellarmino. A legkorábbi boldoggá avatásokra (1605: Gonzaga Alajos, 1609: Loyola Ignác, 1619: Xavéri Ferenc) csak néhány emblematikus kiadvány készült. Egy 1606-ban Gonzaga boldoggá avatására megjelent kaliszi nyomtatvány Gonzagát és Kosztka Szaniszlót közösen dicsőíti.⁵⁹ A Loyola Ignác és Xavéri Ferenc együttes szentté avatására készült emblémasorozatok megjelenési helyei (Róma, Palermo, Velence, Augsburg, Segovia) jelzik a műfaj kialakulását és a szűkebb itáliai-spanyol centrum kisugárzását a német nyelvterület felé.

1622 és Borgia Ferenc szentté avatása (1671) között Ignácról és Xavéri Ferencről jelent meg a legtöbb emblémasorozat. A Bourges – Prága – Poznan – Wien által határolt körben megjelent kiadványok egyszerre mutatják a műfaj és a jezsuita szentkultusz európai terjedését. Ha ehhez hozzávesszük a Borgia Ferenc szentté avatása körül kiadott nyomtatványokat, melyek az Avignon – Bourges – Rouen – München – Róma – Wien – Graz által határolt területen jelentek meg, előttünk áll az emblematikus szentéletrajzok legszélesebb elterjedése a 17. század második felében. Ez az időszak volt egyben a műfaj virágkora.

A 18. századi szentté avatások (1726: Gonzaga Alajos és Kosztka Szaniszló, 1737: Regisi Ferenc) emblematikus kisugárzását a nyugat-európai és a mediterrán területek leválása jellemzi. A megnövekedett számú kiadvány (az egész anyag mintegy 35 %-a) egy viszonylag szűk földrajzi sávban jelent meg a német, cseh, lengyel és magyar nyelvterületen. Az, hogy Kosztka Szaniszló kanonizációja előtt Nápolyban (1720), Regisi Ferenc boldoggá és szentté avatása körül – s ezt a szent francia származása magyarázza – Lille-ben és Párizsban is megjelentek emblematikus életrajzok, ekkor már kivételes jelenség.

A kiadványok külső megjelenése és tartalma egyaránt utal arra, hogy rézmetszeteket csak az igényesebb, színvonalasabbnak szánt nyomtatványokhoz mellékeltek. A metszettek többségét a jezsuita nyomdák által foglalkoztatott ismeretlen rézmetszők készítették, ugyanakkor több neves grafikust és rézmetszőt is találunk a lapok mesterei között (pl. Guillaume Chasteau, Lodovico Gimignani, J. C. Schalckh, Cornelius Galle, Wolfgang Kilian, Giovanni Martino Lerch). A szerzők aktív részvétele az ábrázolások keletkezésében az explicatiók alapján több esetben valószínűsíthető. A kép nélküli kiadványok az egész anyag mintegy 65 %-át teszik ki, ami a

⁵⁹ ENCOMIA ... i. m.

műveket megjelentető kollégiumok és mecénások egy részének szerényebb anyagi lehetőségeivel magyarázható, illetőleg azzal, hogy a jezsuiták nem tekintették elengedhetetlennek az emblémakép szerepeltetését. A főpapi, főúri személyek mellett elsősorban a jezsuita egyetemeken tanuló nemesifjak adományai tették lehetővé a képekkel díszített művek kinyomtatását. Az igényesebb külsejű munkák közül azok jelentek meg több kiadásban, amelyek nem kötődtek alkalomhoz, illetőleg amelyeket függetleníteni lehetett az alkalomtól.

Szerkezeti sajátosságok, funkciók

A számbavett kiadványok túlnyomó többségében sorozattá szerkesztették az emblémákat. Sorozatnak tekintettük a szentek életútjához köthető, kronológiai vagy más elvek szerint megszerkesztett, kettőnél több önálló emblematikus szerkezetből álló kompozíciót. A vizsgálatba alkalmoszerűen bevontunk olyan, sorozattá nem rendezett, egyes emblémákat is, amelyek a szentek életének egy-egy jelenetét, erényét, csodáját vagy a kultusz mozzanatait ábrázolják.

A sorozatok szerkezete két, jól elkülöníthető elgondolást tükröz. Az egyik típusban az életút eseményei, a másikkban az erények adják a fő rendező elvet. A két koncepciót a 17. század első felétől folyamatosan alkalmazták. Az emblémákat a sorozatokban számmal jelölték. Egy sorozaton belül az emblémák felépítése azonos, és megnevezésük nem változik.

Az emblémák felépítése kevésbé változatos. A 17. század elejétől általános az életrajzi jelenet tömör szöveges megfogalmazásából, a mottóból (lemma), a képből vagy képleírásból és a verses vagy prózai explicatióból szerkesztett forma. Ettől némileg eltérnek az emblémakompendiumok és -tankönyvek szentemlémaí. A művek céljának megfelelően itt a képen (képleíráson) és a mottón kívül a tanító jellegű prózai explicatióban helyet kap a képi motívum és a lemma eredete, magyarázata, valamint annak indoklása, hogy miért lehet azzal az ábrázolással bemutatni a szentet (*similitudo, transfectio*). Carlo Bovio a fenti sémát alkalmasabbá akarta tenni a tanításra, amikor a lemmát és a képet az explicatio megtöbbszörözésével a három különböző irodalmi formában (próza, epigramma, elogium) fejtette ki.⁶⁰ Bovio nyomán többszörös explicatiót alkalmazott például Hevenes Gábor és Kazimierz Wieruszewski is. Hevenes prózában és versben, Wieruszewski két versben (epigramma, elogium) készítette el az explicatiót.⁶¹ Le Jay Regisi Ferencet bemutató sorozatában az ún. *emblemata duplicata* formát alkalmazta: két-két önálló emblémát (önálló kép, mottó, epigramma) kapcsolt össze egy közös inscriptióval.⁶²

⁶⁰ BOVIO: *i. m.* 1655.

⁶¹ HEVENESI: *Academicus ... i. m.*; UŐ: *S. Ephebus ... i. m.*; WIERUSZEWSKI: *i. m.*

⁶² LE JAY: *i. m.*

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy mottóként a szent nevéből készített anagrammákat használtak fel.⁶³

A sorozatok két fő típusa közül az volt a kedveltebb, amely az életutat vette alapul. Ennek három változata különíthető el: 1. a sorozat az életrajz nyomán a születéstől a halálig mutatja be a szent életét. Ilyen sorozatok a boldoggá és szentté avatásra egyaránt készültek. Hevenesi Gábor például a boldoggá avatott (1670) Kosztka Szaniszlóról készített munkában sorra vette az életút fő állomásait.⁶⁴ Ennél igényesebb az a megoldás, amit egy ismeretlen jezsuita dolgozott ki Regisi Ferenc szentté avatásának megünneplésére, s amit a bécsi Am Hof templomban mutattak be. A szerző a templom belső tagolását vette alapul, és az életutat jelképező szimbólumokat a templom kilenc kápolnájához illesztette.⁶⁵

2. Az előbbi megoldásnál gyakrabban alkalmazták az emblémák elrendezésére a *vita et miracula* koncepciót. Így csoportosította például Alonso Ledesma y Buitrago spanyol világi szerző a Loyola Ignác szentté avatása után, 1625-ben megjelent emblémákat,⁶⁶ s Gonzaga Alajosról, Kosztka Szaniszlóról és Regisi Ferencről is készültek ilyen sorozatok. Ezek fő jellegzetessége, hogy az életút végén mindig szerepel a halál jelenetének emblematisz b bemutatása, amely lezárja a szent földi életét, és egyben összeköti a halála után neki tulajdonított csodákkal. A *vita et miracula* típusú sorozatok között is találunk aprólékosan átgondolt, differenciált megoldásokat. 1727-ben a nagyszombati jezsuita templomban például Gonzaga Alajos és Kosztka Szaniszló szentté avatására úgy rendezték el a két szent emblémáit a templomhajó két oldalán a bejárattól a főoltár felé haladva, hogy azok először a szentek világi, majd rendi életét, végül az életükben és haláluk után történt csodákat mutatták be.⁶⁷

3. A *vita et miracula* elrendezés alkalmanként kibővült a kanonizációs eseményekkel. Antonius Maurisperg például 1726-ban Kosztka Szaniszlóról egy hatvan virág-szimbólumból álló sorozatot készített.⁶⁸ Az első három szimbólum a szent három legjellemzőbb vonását, az oltáriszentség és Mária-tiszteletet, a szeretetet, és az erényt mutatta be. Utána következett az emblematisz életút, majd a *miracula*-rész, végül a kultusz és a kanonizáció állomásainak megjelenítése.

A sorozatok másik, a szentek erényeire épülő fő típusában is több változatot különíthetünk el: 1. a sorozat a megtérés-jelenet után a szent erényeit mutatja be. Ide tartoznak az *Imago primi saeculi* Ignác- és Carlo Bovio Xavéri Ferenc-emblémái.⁶⁹ Itt az erényábrázolások általában különféle életrajzi mozzanatokra utalnak.

⁶³ *Imagines ...* In: LIBERTINUS: *i. m.* 13a–18a.

⁶⁴ HEVENESI: *Academicus ... i. m.*

⁶⁵ *Descriptio ... i. m.* Viennae, 1738.

⁶⁶ LEDESMA Y BUITRAGO: *i. m.*

⁶⁷ LILLETUM ... *i. m.* A2a.

⁶⁸ MAURISPERG: *Floralia ... i. m.* 1–42.

⁶⁹ *Imago ... i. m.* 714–719.; BOVIO, Carlo: *Rhetoricae suburbanum*. Romae, 1676. 2–9.

2. Több kiadványban kizárólag a szentek erényeit rendezték sorozattá. Leopold Grueber például Gonzaga Alajos és Kosztka Szaniszló kilenc közös erényét mutatja be.⁷⁰ Az egyik legkörültekintőbben megszerkesztett virtutes-sorozatot Joannes Despotovich készítette Bécsben Borgia Ferenc szentté avatására.⁷¹ A sorozaton belül az erények két részre tagolódnak: az elsőt a szentet a rendbe lépés előtt jellemző hat, ún. világi erény, a másodikat hat szerzetesi, ún. jezsuita erény alkotja. A tizenkét erényt egy-egy, négy vagy nyolc emblémából álló, önálló alsorozat mutatja be, élükön az adott erény allegóriájával.

3. Az erényekhez néhány esetben ún. miracula emblémákat kapcsoltak. Egy ismeretlen prágai jezsuita például 1673-ban ilyen sorozatot állított össze, mások által készített Xavéri-emblémákból válogatva.⁷²

A vítán, illetve a virtutesen alapuló két fő típus mellett kialakult egy harmadik, vegyes szerkesztési mód is. Itt a sorozat a víta-, virtutes- és miracula-emblémákból áll, s ezt esetenként kiegészíti a kanonizáció eseményeinek bemutatása. Ezt az utóbbi, négyes tagolást alkalmazta például Carlo Bovio és Ignatius Querck Szent Ignác-sorozatukban.⁷³

A bemutatott szerkezeti típusok és változatok függetlenek az emblémák számától, szoros kapcsolatban állnak azonban a sorozatok funkcióival. A víta alapján összeállított sorozatok fő célja volt a szent megismertetése, kultuszának terjesztése. A gyakori indoklás szerint a szent ismeretét elegáns és vonzó módon, minél szélesebb körben kívánták terjeszteni. Az erénykompozíciók célja ennél összetettebb, az aktív, cselekvő kultusz elsajátítása volt. Az egyik indoklás szerint a szentek igazi kultusza az, amikor erényeik megvalósulnak az emberi cselekvésben, s a hívők a szentek erényeit inkább a követésben, semmint az imádságban akarják birtokolni.⁷⁴ Az erény-emblémákkal elsősorban a tettekre akartak hatni, s mindez egy hasznos, követhető, az emlékezetben könnyen rögzíthető tudás és gyakorlat közvetítésére irányult. A vegyes, víta – virtutes típusnál a követhető példák megismertetésén és rögzítésén kívül a kiadványok a tanító, nevelő funkciót hangsúlyozzák. Carlo Bovio például az egyik előszóban kifejtette, hogy művével Loyola Ignác tiszteletének növelésén túl az olvasó bűneit akarja elűzni, s ezzel őt az erényes élet felé irányítani.⁷⁵

A kiadványok egy részének további célja is volt. A nyilvánosan felállított, konkrét alkalomra készült sorozatokat azok keretkoncepciójával együtt jelentették meg. Ezek a leírások a reprezentatív elemek részletezésével az adott szenten túlmutató, szélesebb körű kultuszterjesztést szolgálták. Így például bemutatták a rendtörté-

⁷⁰ GRUEBER, Leopold: *Honores sacri divis Aloysio Gonzaga et Stanislao Kostkae ...* Viennae, 1727.

⁷¹ DESPOTOVICH, Joannes: *Apparatus emblematicus*. Viennae, 1671.

⁷² *Imagines ...* In: LIBERTINUS: *i. m.* 13a–18a.

⁷³ BOVIO: *i. m.* 1655.; QUERCK: *i. m.*

⁷⁴ GRUEBER: *i. m.* 22.

⁷⁵ BOVIO: *i. m.* 1655. 5b.

net jelentős eseményeinek színhelyét,⁷⁶ a szentté avatás római megünneplését és a teljes jezsuita szentgalériát.⁷⁷

Kép és szöveg viszonya, források

A jezsuita szentek életrajzainak emblémái speciális alkotómódszerrel készültek. Ennek lényege, hogy a szerzők felhasználták és átértelmezték a 16. századi humanista emblémamotívumokat, miközben a jezsuita rend kanonizációs elképzeléseinek, a tágabb rendi céloknak megfelelően adaptálták, átalakították, integrálták és kombinálták az emblémákat, azok motívumait. Az emblémák összekapcsolását a rendi célokkal a humanisták által kiadott antik irodalom bevonásával és tudatos adaptációjával valósították meg. Az a klasszikus irodalmi műveltség, amit a *Ratio Studiorum* előírt,⁷⁸ egyaránt beépült az emblémák képanyagába, a mottókba és az explicatiókba. Ez azt is biztosította, hogy az emblémák értelmezése és befogadása ne okozzon különösebb nehézséget.

Mindezek következtében egy kettős közvetítési folyamatot figyelhetünk meg. A jezsuita szentemblematika egyrészt krisztianizálta a humanista emblematika által kedvelt klasszikus világi motívumokat, másrészt közvetítette a rendi elképzeléseket egy szélesebb közönség felé. A következő példák jelzik az általános törvényszerűséget, hogy a jezsuita szentek emblémáiban az explicatiót minden esetben újrafogalmazták, a mottó és az imago azonban általában átvétel.

Az emblematikusként eddig számon nem tartott Antonius Maurisperg Kosztka Szaniszló szentté avatására készített, száz emblémából álló sorozatának (1726) mottóanyagát összevetettük Henkel-Schöne kézikönyvének mottó-regiszterével. A mottó, a kép és a jelentés viszonya alapján az emblémák négy csoportba sorolhatók: 1. azonos mottóhoz azonos vagy hasonló képi motívum tartozik, de a jelentés különbözik. A „fructum suum dabit in tempore suo” zsolttárszöveg (Zsolt. 1,3) variálásával készített mottót Maurisperg előtt felhasználta például Juan de Horozco y Covarrubias is. A képet meghatározó elem a zsolttárszöveg szövegkörnyezetének megfelelően mindkét szerzőnél egy szépen kifejlődött fa. Horozco y Covarrubias további képi részletekkel kiegészített emblémájának jelentése Frommer und Neider, míg Maurispergnél a stilizált tájban álló fa arra utal, hogy az ifjú Kosztka Szaniszló Pál nevű testvérel Bécsbe indul tanulni, hogy érlelődjék és gyümölcsöt hozzon.⁷⁹

⁷⁶ *Lilietum ... i. m.* A főoltár előtt kiképezték Ignác manrézai barlangját, ahol Ignác a lelkigyakorlatos könyvet írta.

⁷⁷ *Symbola ...* In: GEMELLI ... *i. m.* D1a–D2b.

⁷⁸ *Ratio atque Institutio Studiosorum Societatis Iesu* (1586, 1591, 1599). Ed. Ladislaus LUKÁCS. Romae, 1986.

⁷⁹ MAURISPERG: *Vita ... i. m.* 11.; HENKEL, Arthur – SCHÖNE, Albercht: *Emblemata*. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Sonderausgabe. Stuttgart, 1978. 146.

2. Azonos mottóhoz eltérő kép és mondanivaló járul, de közös az eltérő jelentés képi hasonlóságra visszavezethető alapmotívuma. Camerariusnál a „Quam bene conveniunt” mottó a vezetőhalat (Weiserfisch) követő bálna motívumhoz, Maurispergnél az élő fára felfutó, terméstől roskadozó szőlőtökéhez kapcsolódik. Camerarius emblémája a Führung durch den Fürsten gondolatot fejezi ki, míg Maurisperg a betegségben Szűz Mária által megvigasztalt Kosztka Szaniszlót mutatja be. Az eltérő mondanivalót hordozó két embléma alapötlete közös: az egymásra utaltságot, az egymáshoz tartozást fejezi ki, s az azonos mottó erre a kapcsolatra utal. Az élő fára felfutó szőlő motívuma a „Prudentes vino abstinent” mottóval együtt szerepel már Alciatusnál. Ennek változata, a kiszáradt fára felfutó szőlő, az „Amicitia etiam jam post mortem durans” mottóval együtt ugyancsak Alciatusnál található.⁸⁰ Alciatus, Camerarius és Maurisperg fenti emblémáiban közös, hogy két, egymáshoz illesztett motívummal egy-egy emberi kapcsolatformát akartak kifejezni.

3. Azonos mottó eltérő képi motívummal párosítva hasonló jelentést hordoz. Az „Ad omnia” mottót Saavedra Fajardo a Weisse Tafel-Pinsel und Palette in einer Hand aus dem Wolken témájú képhez, Maurisperg a felhőből kinyúló, kulcsot tartó kéz motívumához rendelte. Saavedra Fajardo a Bildungsfähigkeiten, Maurisperg pedig Kosztka Szaniszló jó tanulmányi előmenetelét, azaz rokon témát jelenített meg.⁸¹

4. Azonos mottóhoz eltérő kép és jelentés kötődik. A „Procul este profani” Camerariusnál a Klee vor dem Schlangen fliehen témát ábrázoló, Rache Gottest kifejező embléma mottója. Maurispergnél ugyanez a mottó a „stilizált tájban oltárkövön fekvő báránnyal egy felhőből kinyúló kéz sóprúval elhajtja a legyeket” témájú képhez járul. Az embléma jelentése itt az, hogy Kosztka Szaniszló halála után képes kiűzni az ördögöket a megszállottak testéből. Mivel Camerarius és Maurisperg emblémáját a közös mottón kívül más nem köti össze, valószínű, hogy Maurisperg a mottót nem Camerariustól kölcsönözte. Ugyanez a mottó és hasonló képi motívum megtalálható például Bovio Loyola Ignác-emblémái között, s ugyanezzel a mottóval hasonló képleírást („victima arae imposita”) közöl Menestrier is a pietas erényének bemutatására. Valószínű, hogy Maurisperg a két említett jezsuita kiadvány egyikéből vette át az emblémát.⁸²

Maurisperg emblémaképei (imago) között több antik irodalmi, mitológiai ábrázolás található. Ezek – mivel a jezsuiták viszonylag ritkán használták őket – arra utalnak, hogy Maurisperg a jezsuita emblémakompendiumok mellett önálló művekből is ismerte a humanista, későhumanista emblematikát. Például a „Héraklész a bölcsőben megöl két kígyót” motívumot emeljük ki.

⁸⁰ MAURISPERG: *Vita ... i. m.* 19.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 714.; ALCIATUS, Andreas: *Emblemata*. Lugduni, 1566. 34., 186.

⁸¹ MAURISPERG: *Vita ... i. m.* 17.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 1296.

⁸² MAURISPERG: *Vita ... i. m.* 96.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 349.; BOVIO: *i. m.* 1655. nr. 85.253.; MENESTRIER: *i. m.* 571–573.

Maurispergnél a báránybőrrel letakart Héraklész bölcsőben fekszik. Kezében széttépett kígyót tart, a bölcső mellett a másik kígyó látható darabokra szaggatva.⁸³ Az ábrázolás némileg eltér a Héra bosszújáról szóló mitológiai elbeszéléstől, mivel Héraklész itt nem testvére mellett, ércpajzson fekszik. Az explicatio Kosztká Szaniszlót a gyermek Héraklészhez hasonlítja, mivel már gyermekkorában kitűnt erényeivel. A motívumot korábban Zingref a született erény kifejezésére, Sadvedra Fajardo a fejedelmek született vitézségének bemutatására használta.⁸⁴ A jezsuita emblémakönyvekben és -kompendiumokban ezzel a jelenettel nem találkoztunk, így Maurisperg valószínűleg nem a jezsuita emblematikából vette a motívumot.

Feltűnően sok antik mitológiai jelenetet és motívumot használt fel Ignatius Querck emblematikus Loyola-életrajzában. Az egy-egy illusztrált életrajzi jelenettel párhuzamba állított száz embléma közül, melyek mottói kivétel nélkül ókori klasszikusok (Ovidius, Vergilius, Claudianus, Lucanus, Juvenalis, Horatius, Lucretius, Propertius, Tibullus, Seneca) műveiből származnak, huszonöt embléma-imago mitológiai jelenetre megy vissza. Így például az égő Trójából menekülő, apját a hátán vivő, fiát, Ascaniust – feje fölött a lángnyelvvel – kézenfogva vezető Aeneas Quercknél Ignác életének azt a mozzanatát jeleníti meg, amikor a miseáldozatot bemutató szent feje fölött a jelenlévők tüzet láttak. Az apjával menekülő Aeneas motívuma Alciatusnál, majd Laurentius Haechtanusnál és Horozco y Covarrubiasnál egyaránt megtalálható. Alciatus ezzel az emblémával a gyermeki szeretetet mutatta be.⁸⁵

A humanista közvetítésű antik tudásanyag mellett az ábrázolás másik alapvető forrásai a jezsuita emblémakompendiumok. Jakob Masen *Speculum imaginum veritatis occultae* ... című művében például kifejtette, hogy a sas jól felhasználható a szentek emblematikus ábrázolásában. Masen munkáját föltehetően ismerte Johannes Baptista Mayr, aki műve alap gondolatává tette Masen sasokra vonatkozó ajánlását. Az új jezsuita szentek, Gonzaga Alajos és Kosztká Szaniszló köszöntésére ugyanis 1728-ban Győrben két olyan, 23–23 emblémából álló sorozatot készített, melyekben a két szent fekete, illetve fehér sasként jelent meg.⁸⁶

Munkamódszer a képi motívumok alkalmazástípusainak tükrében

1. *Ugyanaz a motívum más-más jelentést kap egy szent bemutatásában.* Loyola Ignác emblematikus életrajzaiban gyakran tűnnek fel a szent katonaeletére utaló motívumok, mint például a bolis bellica, a levegőben felrobbanó tüzes gyújtógyolyó. A motívum az *Imago primi saeculi*-ban a „Sursum rapit ignis” mottóval Ignác imádság alatti elevatióját (1. kép), Bovionál „Ardendo concussit” mottóval Isten-

⁸³ MAURISPERG: *Vita* ... i. m. 6.

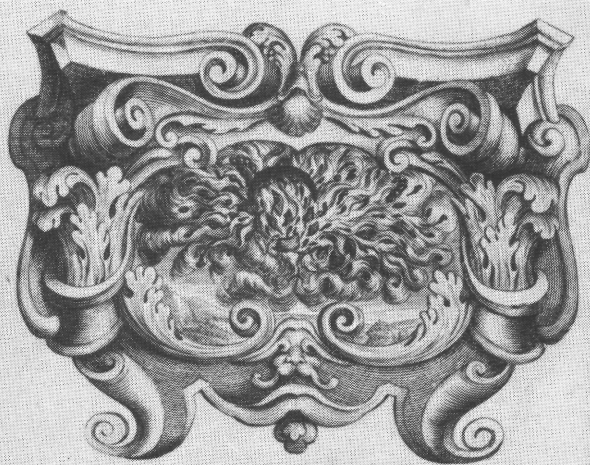
⁸⁴ HENKEL – SCHÖNE: i. m. 1641–2.

⁸⁵ QUERCK: i. m. 83.; HENKEL – SCHÖNE: i. m. 1703.

⁸⁶ MASEN: i. m. 859.; MAYR: i. m.

LIBER QVINTVS. SOCIETAS HONORATA. 719

Ignatius feruenter orans à terrâ eleuatur.

Sursum rapit ignis.

Quid toties volucres Persæ per sidera cursus,
 Bellerophontæum quid celebratis equum?
 Quid canitis paribus, fato licet impare, pennis
 Cum patre æthereas Icaron isse vias?
 Credula gens Vatum, fallique & fallere gaudens,
 Non iter hoc homini, quo petat astra, datur.
 Discite que profini terras fugientibus artes:
 Quâ Loidia preit, non operosa via est.
 Cernitis, accense tendant vti in æthera flamma,
 Et subeant celeri per spatia alta fugâ?
 Hæret iners terra puluis prius; at simul ignem
 Concipit, igneam linquere gessit humum:
 Sic mens ad superas euadere nititur auras,
 Nititur, ac tardo pondere pressa iacet.
 Verùm ubi diuinos de celo concipit ignes,
 Seminaque in claras emicuerè faces
 Nulla mora est, sequitur, cognataque sidera lambit:
 Interdum & corpus, quò volat ipsa, rapit.
 Tantaque vis flammæ est, clauso disrumpitur æstu.
 O nimium felix fors in amore mori!

Som-

28

I N S I G N E X .

DVM SE DEO ARDENTER OFFERT IGNATIVS,
CONCVSSA DOMO FENESTRAE DISSILIUNT.

Quanto cum fragore, ac vi dissilientem incen-
diariã glandẽ ignis ARDENDO CONCVS-
SIT! Vt Ignatium diuina flamma corripuit,
illo, quo se Deo deuouit, ardore, im-
petum vel in fenestras, & parietes
fecit:

EPI.

3. Typotius, Jacobus: *Symbola divina et humana*. Tom. III. Pręgae, 1603. 57. p. nr. V–VI. „Loco et tempore” – „A lieu et temps” rézmetszet – Aegidius Sadeler – 250 x 137 mm (lapméret)

nek történt önfelajánlását (2. kép), Menestriernél „Percussus concipit ignes” mottóval megsebesülését és megtérését, Quercknél „Inde tremit tellus. Ovid. Metam. 5.” mottóval az éjszakai imádsága hatására a szülői házra leszálló égi fényt fejezi ki. Mind a négy életrajzi jelenetben megtalálható a bolis bellicával való hasonlóság.⁸⁷

A képi motívumot megőrző, ahhoz új mottókat kereső átalakítási és újraaktualizálási folyamat magyarázatát a motívum forrásában találjuk meg. Ezt a jezsuita szerzők is ismerhették, bár nem hivatkoznak rá. A bolis bellica tudomásunk szerint Jacobus Typotius: *Symbola divina et humana* című műve 3. kötetében (1603) jelenik meg először emblematikus összefüggésben. (3. kép.) I. Alfonz ferrarai fejedelmet szimbolizálja, aki Ravenna mellett egy fémgolyót megtöltött lőporral, és álcázva elküldte az ellenséges táborba. A golyó szétrobbant, nagy pusztítást végzett, s győzelemhez segítette a fejedelmet. Typotius emblémája ennek a hadi sikernek az emlékére készült. Mottója („Loco et tempore”, „A lieu et temps”) a golyó elküldési körülményeire utal, s Ariostótól származik. A kommentár szerint a motívum alkalmas az okos, bölcs és erélyes emberek bemutatására, s a mottó értelmét Ovidius két sorának megújított felhasználásaként magyarázza.⁸⁸

Pietrasanta nem hivatkozik Typotiusra és az őt kommentáló Boodtra, amikor az emblémát ugyancsak I. Alfonz ferrarai fejedelemehez köti, de általában is alkalmasnak tartja az erényes és bölcs személyek megjelenítésére. A Pietrasanta által közvetített, ajánlott és értelmezésében a rendi használatra alkalmassá tett motívumot a jezsuiták az új mottó segítségével Ignác életének jeleneteihez igazították. Pietrasanta előtt a motívumot a hírnév és a dicsőség bemutatására – többek között – Covarrubias Orozco alkalmazta (1610). Pietrasantát követően a jezsuiták más dolgok jelzésére is felhasználták a motívumot. Boschius szerint (1701) a bolus bellica egyaránt alkalmas a szentek boldog halálának, a lelki üdvösség elérésének és az emberi törekvésnek (ambitio) a bemutatására.⁸⁹

2. *Hasonló motívumot használnak különböző szentek eltérő élethelyzeteinek bemutatására.* A vizet húzó angyal-motívummal két, 1640-ben megjelent jezsuita emblémában találkozunk. Az *Imago primi saeculib*an a jezsuita életszabályok tökéletességét fejezi ki a „Vis maxima, sed sine vinculo” mottóval párosítva. Vincartius ugyanekkor Xavéri Ferenc lelki tökéletesedését mutatja be a több narratív részletet tartalmazó képi ábrázolás előterébe helyezett motívummal (mottója: „Semper major erit, quantum se effunderit unda”). A motívum feltűnik a Borgia Ferenc szentté avatására készített egyik sorozatban, ahol az önküiresítés szerzetesi erényét mutatja be. A „Depressa implebitur” mottó arra utal, hogy önmaga kiürítésekor a szent erénnyel telítődik. A vizet húzó angyal-motívum Xavéri Ferenc és Borgia Ferenc

⁸⁷ *Imago ... i. m.* 719.; BOVIO: *i. m.* 1655. nr. 10.28.; MENESTRIER: *i. m.* 473.; QUERCK: *i. m.* 9.

⁸⁸ TYPOTIUS, Jacobus: *Symbola divina et humana*. Tom. I–III. Pragae, 1601–1603. Itt: Tom. III, 57, 60.

⁸⁹ PIETRASANTA: *i. m.* 252.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 1522.; BOSCHIUS: *i. m.* Classis I. nr. DCXXI., DCCCLXXXIX., Classis IV. Nr. V.

sorozatában egyaránt ellentétben alapuló, feszültséggel teli gondolatot jelenít meg: a forrás, azaz a szent valaminek az átadása, kiáramlása révén látszólag kevesebb, valójában gazdagabb, tisztább lesz. Ez a kettőség az alapja a két említett embléma aktualizálásának. Ennek révén használja fel a motívumot Bovio egyik Loyola Ignác-emblémája, melynek jelentése, hogy Ignác udvari élete során elveti a világi hívságokat. Az embléma mottója, „Mergitur dum impletur” (elsüllyed, amikor megtelik) és a kép, a forrásban elmerülő edény, szoros gondolati kapcsolatban áll az említett Xavéri- és Borgia-emblémával.⁹⁰

3. *Eltérő emblematikus megoldások az életrajzok azonos jelenetére.* A szentek emblematikus életrajzaiban általában ugyanazok a mozzanatok ismétlődtek, a sorozatok emblémáira azonban nem mindig jellemző az ismétlődés. A szerzők egyéni találékonysága elsősorban éppen a különböző megoldások megtalálásában mutatkozik meg.

A Loyola Ignác-sorozatok visszatérő mozzanata „Az Ignác három szavával megtérít egy zsidót” témájú jelenet. Ezt Bovio a „Non mole, sed vi” mottóval és a tengeri hajókat feltartóztató mitologikus lénnel, a remorával, Querck a szívet magához vonzó mágneskövel és az erre utaló „Poterit magnes non dicere ferrum? Proper. 4.5.” mottóval mutatta be. Az embléma megalkotásakor mindketten Ignác szavainak természetfeletti erejét hangsúlyozták s mindkét embléma korábbi motívumok aktualizálásával jött létre.⁹¹

A remora (Hemmfisch) a 16–17. századi emblematika egyik nagyon kedvelt motívuma. Azonos képszerkezettel, különböző jelentésekkel és mottókkal egyaránt feltűnik például Alcatiusnál, Corrozetnél, Zsámbokynál, Laurentius Haechtanusnál, Picinellinél, Camerariusnál, Ferro de Rotarynál, Aresinél és Menestriernél. Bovio forrásai azok az emblematikusok lehetnek, akik a remorával a hatalmat, az erőt fejezték ki: ezek Corrozet, Zsámboky és Haechtanus.⁹²

A szívet magához vonzó mágnes motívuma ugyancsak a 16. századból származik: Georgia Montanea például ezzel fejezte ki a Gnade Gottes gondolatot. Montanea mottója, a „Non tuis viribus”, ugyanarra a természetfeletti, isteni erőre utal, mint Quercké, csak Montanea a „szív”, Querck a „mágnes” felől közelítette meg a jelenséget.⁹³

4. *Ugyanaz az esemény különböző szentek emblémasorozatában.* A sorozatok rendszeresen ábrázolják a kanonizációt, s leggyakrabban az égitestekkel fejezik ki. Loyola Ignác és Xavéri Ferenc kettős szentté avatását Pont-á-Moussonban páros emblémával mutatták be. Ignác kanonizációját a nap, Xavéri Ferencét a telihold szimbolizálta úgy, hogy a mottók szerkezete is hasonló volt („Pour regler le jour”

⁹⁰ *Imago ... i. m.* 174., *VINCARTIUS: i. m.* 132.; *DESPOTOVICH: i. m.* nr. 57.; *BOVIO: i. m.* 1655. nr. 3. 7.

⁹¹ *BOVIO: i. m.* 1655. nr. 80. 238.; *QUERCK: i. m.* 78.

⁹² *HENKEL – SCHÖNE: i. m.* 712., 713.; *BOSCHIUS: i. m.* Classis I. nr. DCCCIV. 1–2., Classis II Nr. DV.; *FERRO DE' ROTARIJ, Giovanni: Theatro d'Imprese.* Venetia, 1623. 598–599.

⁹³ *HENKEL – SCHÖNE: i. m.* 82–83.

– „Pour éclairer la nuit”). A kanonizáció kifejezésére több szentnél is felhasználták a csillagmotívumot. Így például Querck Loyola Ignác szentté avatását az égre helyezett új csillaggal mutatta be. Querck emblémáját részben átalakítva 1727-ben Gonzaga Alajosra alkalmazták. Az ismeretlen szerző változatlanul átvette Querck Ovidius: *Metamorphoses*éből merített mottóját („Coelestibus intulit astris”), a képet pedig úgy módosította, hogy az új csillagot nem egy felhőből kinyúló kéz, hanem a Gonzagát szenttéavató XIII. Benedek pápa géniusza helyezi el az égen. Regisi Ferenc szentté avatását is az égen feltűnő új csillaggal ábrázolták. A kiemelkedő személyek (pl. Krisztus, királyok, hercegek) bemutatása a nappal és a holddal már a 16. században általánosan elterjedt, s az égen feltűnő csillag motívuma sem volt ismeretlen. Gabriel Rollenhagen például ezzel fejezte ki Isten mindenhatóságát (Allmacht Gottes).⁹⁴

A kanonizációt az égitesteken kívül különféle földi tárgyakkal is bemutatták. Bovio például Loyola Ignác szentté avatását jezsuita címeres oltáron égő tűzzel és a „sacratu et sacrat” mottóval fejezte ki. (4. kép) Antonius Maurisperg Kosztká Szaniszló szentté avatását az egyik sorozatban földről felemelkedő, liliummal teli virágkosárral, a másikban stilizált tájban álló erős fával mutatta be. (5. kép) Ezek a motívumok az égitestekhez hasonlóan az esemény rendkívüliségét hangsúlyozták.⁹⁵

5. *Azonos jelenet kifejezésére különböző szerzők azonos motívumot használnak.* A halál bemutatására, körülményeinek részletezésére a jezsuiták különösen nagy gondot fordítottak. Xavéri Ferenc életrajzaiban, mint már utaltunk rá, gyakran alkalmazták a hold motívumot. Halálának bemutatására több műben használták a holdfogyatkozás-motívumot (eclipsis Lunae), melyhez részben eltérő mottók kapcsolódtak. Az *Imago primi saeculi*ban és Menestriernél például a mottó „Tum te terra teget, cum totum impleveris orbem” (a föld elfed téged akkor, amikor betöltöd az egész világot), Picinellinél pedig „Cursum haud sistit in umbra” (az árnyékban nem áll meg a mozgás). Az explicatiók szerint a holdfogyatkozás azért alkalmas Xavéri halálának jelölésére, mert egyrészt kifejezi a halál sötétsége és a szentség hírének gyors, diadallal teli terjedése közti ellentétet, másrészt bemutatja a halál erőtlenségét a szentség erejével szemben. A motívum szerepel Saavedra Fajardo *Idea de un Principe ...* (1640) című művében is, ahol a „Censurae patet” mottóval kiegészítve a fejedelmet szimbolizálja. Paolo Giovio: *Dialogo dell'impresa ...* (1555) című művének egyik részletében Saavedra Fajardo emblémájához hasonló leírás szerepel.⁹⁶

⁹⁴ MENESTRIER: *i. m.* 225.; QUERCK: *i. m.* 100.; *Symbola ...* In: *Dii Gemelli ... i. m.* a2/b.; *Prima Joannis ... i. m.* 36.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 41.

⁹⁵ BOVIO: *i. m.* 1655. nr. 100. 286.; MAURISPERG: *Floralia ... i. m.* 19.; MAURISPERG: *Vita ... i. m.* 100.

⁹⁶ MENESTRIER: *i. m.* 225.; *Imago ... i. m.* 721.; MENESTRIER: *i. m.* 311.; PICINELLI, Filippo: *Mondo simbolico*. Milano, 1669. 39–40. (Első kiadás: Milano 1653); PICINELLI, Filippo – ERATH, Augustinus: *Mundus symbolicus*. Coloniae, 1687. 45–46.; HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 35–36.

4. Bovio, Carlo: Ignatius insignium. Romae, 1655. 286. p. „Sacrat et sacrat”
rézmetszet – G. Castellus – 74 x 85 mm

(IOO)

*Inter Confessores Ecclesie maxi-
mè juvenis apotheosi donatur.*

QUANTA arbor! thalamos super hâc gens
plumea sternit :
Maximus e minimo semine crevit honor.

Cœlituum publi Kostkæ dare jussit honores
Summos Romani dipthera sacra Jovis.

Quisquis sancta premis magni vestigia
Kostkæ,
E minimo pariter maximus esse potes.

E I N I S

5. Maurisberg, Antonius: Vita divi Stanislai Kostkæ. Viennæ, (1726) 100. p.
„Maximus e minimo” rézmetszet – 45 x 54 mm

Picinelli megjegyzése szerint ez az embléma az állhatatosság kifejezésére is használható, s Monte kardinális Xavéri szentté avatásakor tett állítólagos kijelentése nyomán alkalmazták a szent halálának jelölésére. Boschius kompendiumában a holdfogyatkozás-motívum különféle mottókkal összekapcsolva a halálon kívül az állhatatosságot, a barátságot, a szerencsét, az erényt és a női fejedelmet egyaránt bemutathatja. Boschius hivatkozásai (pl. Menestrier, Le Moyne, Bouhours) egyrészt utalnak a motívum jezsuita kedveltségére, másrészt jelzik, hogy a jezsuiták ismerték az embléma 16. századi humanista eredetét.⁹⁷ Bouhours (1671) női fejedelmet megformáló emblémája kapcsán ugyanis Boschius megjegyzi, hogy az embléma „eredeti” megalkotója „Ammirati” (Scipione Ammirato, 1562), de az ő emblémáját Bouhours „kijavította” („a Bouhoursio sic emendatum”).⁹⁸ Mindez arra enged következtetni, hogy a motívumot Xavéri szentté avatásakor a Picinelli által hivatkozott Monte kardinális közvetítette a jezsuiták felé.⁹⁹

6. A motívumok átvihetősége más jezsuita szentekre.

A rendi szenttéavatási tervekben összekapcsolt, hasonló tulajdonságokkal felruházott és egy időben szentté avatott jezsuiták esetében megfigyelhető, hogy az egyik szentnél felhasznált motívumot egy másikra is alkalmazták.

Az égő templom (*sacra aedes flammis incensa*) motívumot Pietrasanta Gonzaga Alajos szentsége hírének bemutatására használta az „Alterutra clarescere flamma” mottóval. Szerinte ez volt az ephesusi Diana templom felirata. A 16. században a motívumot egy másik mottóval („opes non animum”) párosították. Ruscelli és Typotius szerint először Ersilia Cortese de Monti olasz nemesasszonyhoz kötődött, az ő állhatatosságát, erejét és legyőzhetetlen lelkét mutatta be. A mottó Seneca *Medeájának* egy sorából („*Opes fortuna auferre, non animum potest*”) származik. A képet és a mottót Typotius egy másik itáliai fejedelemasszonyra, Felice Ursina Columna Ducissa Paliani e Tagliacozae-ra alkalmazta. Bovio a „Ferte citi fontem” mottóval kiegészítve már nem Gonzaga Alajoshoz, hanem Kosztká Szaniszlóhoz kapcsolta a motívumot. Azt a jelenetet mutatta be vele, amikor Szaniszló az isteni szeretet tüzetől lángoló szívét jeges vízbe mártózva üdítette fel. Bovio Kosztká Szaniszlóra alkalmazott megoldását újra és újra felhasználták, így például Gonzaga és Kosztká szentté avatásának trencsényi ünneplésekor.¹⁰⁰

Ugyanígy megfigyelhetjük egy először Kosztká Szaniszlóhoz kapcsolt motívum áttevődését Gonzaga Alajosra. Az üvegedénybe bűjtatott éretlen szőlőfürt korai érlelését bemutató kép (*botrus phialae perspicuae inclusus*) Pietrasantánál még

⁹⁷ BOSCHIUS: *i. m.* Classis II. Nr. DCCLXXVIII., Nr. CCCXXXVIII., Classis II. nr. 95., Classis III. nr. CDXVI., nr. MCXXIV., Classis II. nr. 465., nr. 449.

⁹⁸ BOSCHIUS: *i. m.* Classis II. nr. 449.; AMMIRATO, Scipione: *Il rota overo dell'impresa*. Napoli, 1562.

⁹⁹ PICINELLI – ERATH: *i. m.* 45–46.

¹⁰⁰ PIETRASANTA: *i. m.* 236.; RUSCELLI, Girolamo: *Le imprese illustri*. Venetia, 1584. 160–162. (Első kiadás: Venetia, 1566.); TYPOTIUS: *i. m.* Tom. III. 127–129.; BOVIO: *i. m.* 1676. 30–31. nr. III.; *Symbola ...* In: *Dii Gemelli ... i. m.* b1/b.

Szűz Mária bemutatása a templomban-jelenethez kapcsolódott, az *Imago primi saeculib*an részben módosult mottóval („Ut cito maturescat”) azonban már Kosztká Szaniszlóra vonatkozott, s Szaniszló rendbe lépését jelképezte (6. kép). Bovio megváltoztatta a mottót („Educatus non educitur”) és Gonzaga Alajosra alkalmazva a gyakori imádság által megérlelődött szentet jelenítette meg vele.¹⁰¹ (7. kép) Mindez mutatja, hogy bizonyos korlátok között az emblematikus életrajzokra is jellemző a szentek vitájának sajátossága, a motívumok tipizálódása és kicserélhetősége.

7. *Motívumáttevődés nem jezsuita szentről jezsuita szentre.* Girolamo Ruscelli ki-váló személyekről készített imprézái között szerepel a Borromei Károlyról alkotott kompozíció. Ezen egy kígyóktól borított szarvas a forrás felé szalad, a képhez az „una salus” mottó járul. Ruscelli az explicatióban kifejti a bibliai szarvas-metaforát, majd egy zsoltárversből (Zsolt. 42(41), 2) kiindulva a tiszta vízű forrás képét magyarázza. Értelmezése szerint Borromei Károly úgy vágyott Isten igéjére, azaz a tiszta forrásra, mint a bűnöktől, azaz a kígyóktól szabadulni vágyó szarvas a forrás vizére.

Typotius kardinális-imprézái között Borromei Károlyra ugyanez az összeállítás vonatkozik (8. kép). A Ruscelliénél részben bővebb, őt nem említő kommentár hivatkozik Oppianus és Plinius természethistóriájára, s elmondja, hogy a kardinálisra erényei, tiszta gondolkodása és ereje miatt illik az ábrázolás. Az 1610-ben szentté avatott Borromei Károlyra ugyanezt a kompozíciót alkalmazta Pietrasanta is. Rövid explicatiójában – Ruscellitől és Typotiuştól eltérően, akik a szarvast és a forrást egyenrangú motívumként kezelték – a forrást emeli ki, s mint az üdvösség forrásából merített vizet (vö. Iz. 12,3) értelmezi.¹⁰²

Ezután a motívumok egy másik jezsuitánál, Joannes Vincartiusnál részben átértelmeződtek (9. kép). A képszerkezet egyszerűsödött, ugyanakkor kibővült az ábrázolt szent életének egyik jelenetére utaló narratív részlettel. Vincartius Gonzaga életéből azt a részletet ábrázolta, amikor Alajoshoz megérkezett Aquaviva generális levele a rendbe történt felvételéről. A kép bal oldalán a levél kézhezvétele, jobb oldalán a forráshoz futó szarvas látszik. Az új mottó („Vivit, si reperit undam”) és a verses explicatio középpontjában – éppúgy, mint Pietrasantánál – egyaránt a forrás áll. Vincartius egyrészt allegorikusan értelmezte Aquaviva nevét (aqua viva), másrészt a forrást a jezsuita renddel azonosította. Borromei Károly imprézájának fő motívuma így áttevődött Gonzaga Alajosra.¹⁰³

Vincartiuşt több ok is ösztönözhetette a Borromei-impréza átalakítására és aktualizálására: 1. A Borromei-impréza ismert volt és egy tekintélyes szenthez kötődött. 2. Borromei Károly jelentős szerepet játszott Gonzaga Alajos életében (1580-ban érseki vizitációs útján Castiglionében járva lelki tanácsot adott a gyermek Alajos-

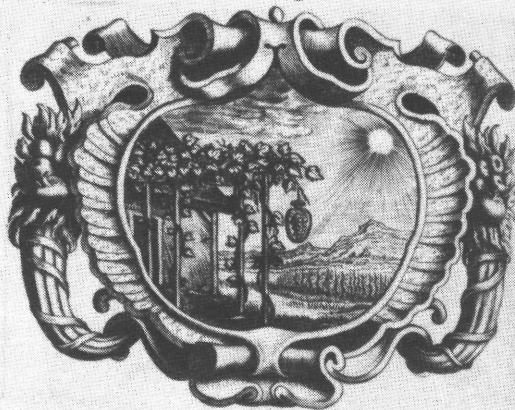
¹⁰¹ PIETRASANTA: *i. m.* idézi: BOSCHIUS: *i. m.* Classis I. nr. DXX.; *Imago ... i. m.* 330.; BOVIO: *i. m.* 1676. 22–23. nr. III.

¹⁰² RUSCELLI: *i. m.* 90–92.; TYPOTIUS: *i. m.* Tom. II. 49–51.; PIETRASANTA: *i. m.* 11.

¹⁰³ VINCARTIUS: *i. m.* 164–168.

330 IMAGO PRIMI SÆCVLI SOC. IESV.

Beato Stanislao Kostkæ etiamnum puero
Societatem ingredienti.

Vt citò maturescat.

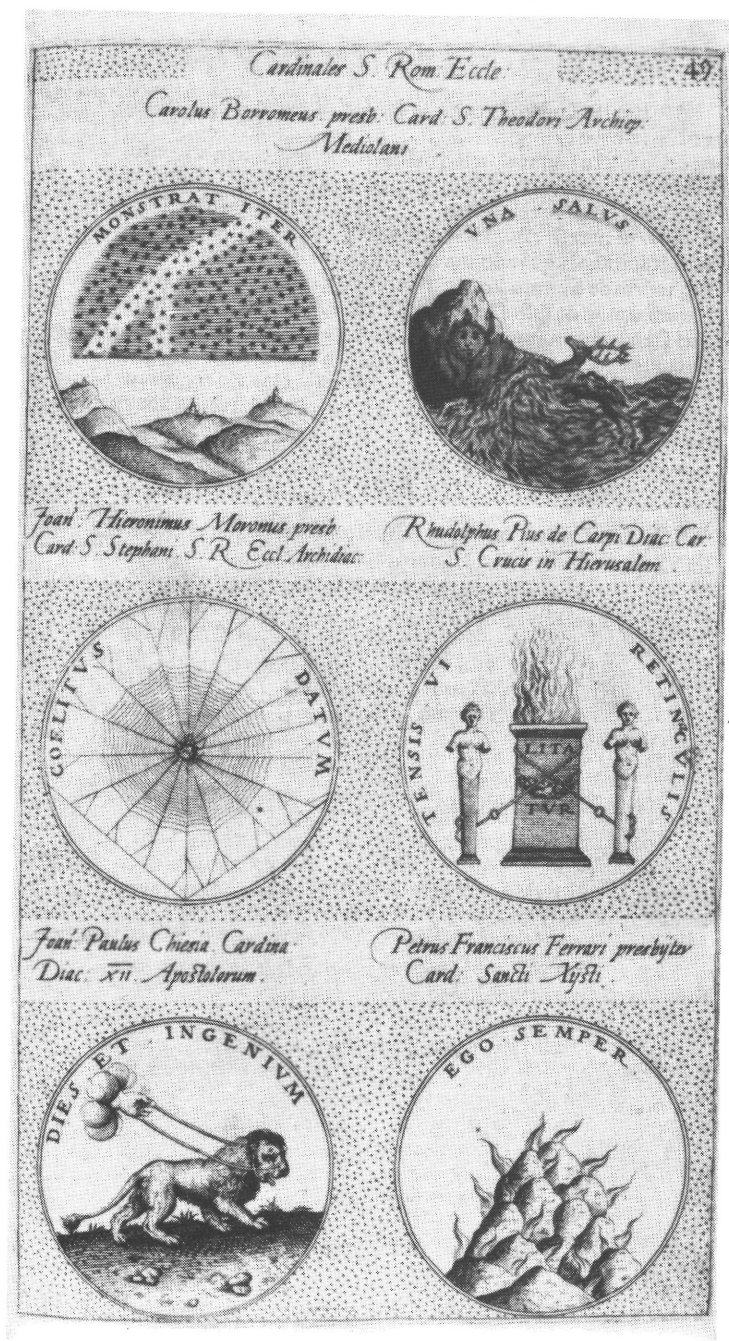
Dlus amor Kostkæ similes in imagine vultus
Viderat, & pueri carpitur igne puer,
Protinus in terras velocibus aduolat alis,
Vt magè vicino nutriat igne faces.
Tum sic orsus amor: Puer ò dignissimo celo,
Pande apedum teneras in mea tela fibras.
O celo dilecte veni! ne tempora differ:
Nulla meū etas ignibus apta magis.
Omnia prima placent. precor in vitibus tua
Grator, & primâ salce refecta Ceres.
Cœnis vt extento turgescens tua racemo
Pendeat? hec primo flore reclusa suis.
Clausâ minas Boreæ, nocituraque frigora vitro
Pellis, & exclusâ grandine iuta later.
Ætatis breue ver, & primos porrigo flores.
Serò relicta sibi, plena sit tua mero.
Omnia principis insunt: spem fecit in herbâ,
Que modo strata seges grandinâ umbre iacet.
Dixerat: & primo ne flos marcesceret æuo,
Aut flueret mundi turbine, clausura dedis.
Sic decuit, teneris vt maturesceret annis,
Adderet & superis cana iuuenta decus.

IMA-

6. Imago Primi Saeculi. Antverpiae, 1640. 330. p. „Ut cito maturescat”
rézmetszet – 110 x 131 mm

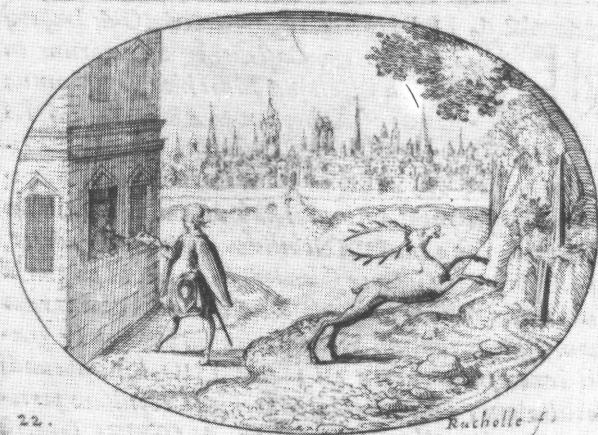

7. Bovio, Carlò: *Rhetoricae suburbanum*. Romae 1676. 22–23. pp. nr. III.
 „Educatus non educitur” rézmetszet – 112 x 63 mm (lapméret)

8. Typotius, Jacobus: *Symbola divina et humana*. Tom. II. Pragae, 1602. 49. p. nr. II. „Una salus” rézmetszet – Aegidius Sadeler – 251 x 139 mm (lapméret)

164 SACRARVM HEROIDVM
Aloysius Aquauiaæ.

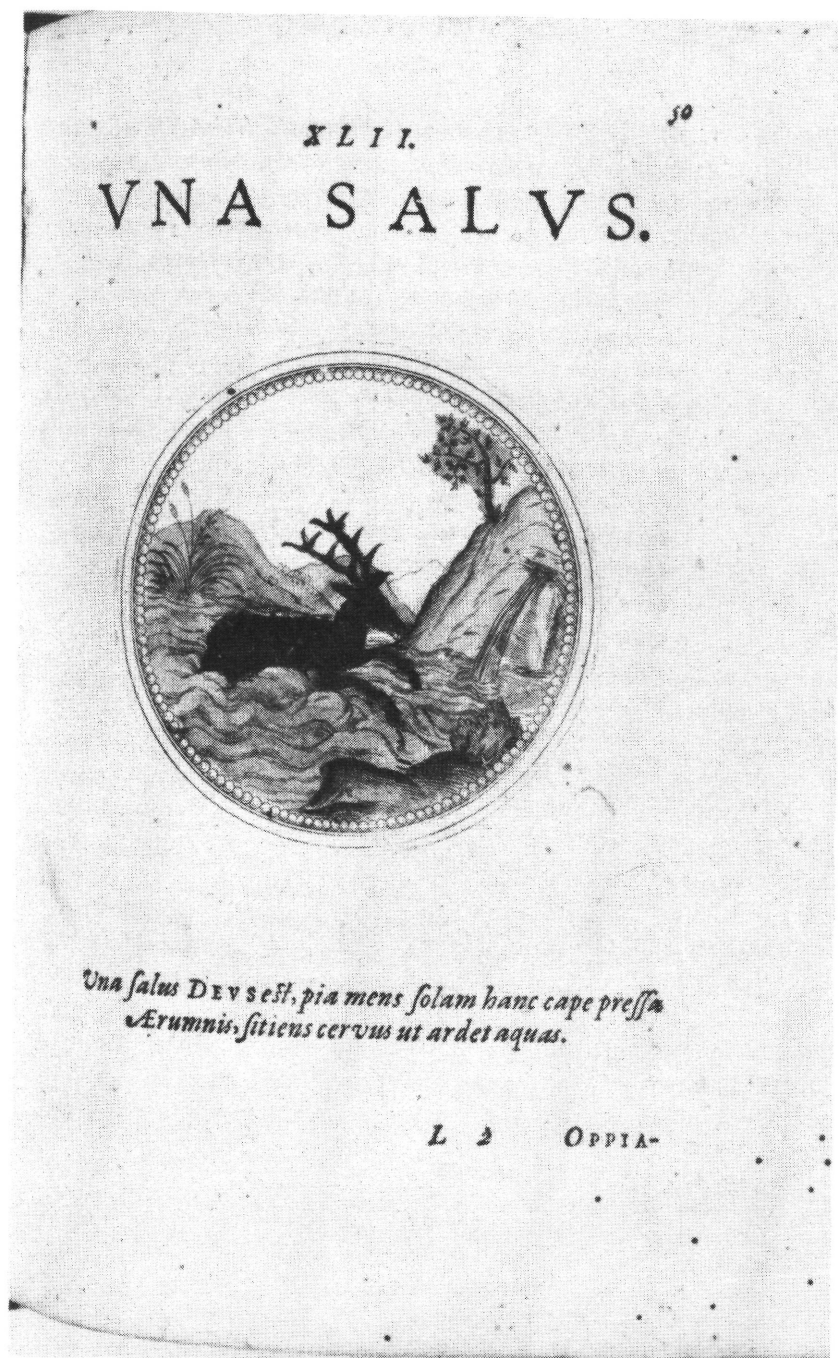
S Y M B O L Y M.

Ceruus hic ad fontem, vt vides, cursu
emicans, pro ingenti desiderio est: ita
enim & suum prodidit Vates Regius Ps.
41. Neque in *Aloysio* id desideres, qui per
Epistolam ad *Aquaniam* accedere festi-
nat. Quare bene de vtroque:

Vinit, si repperit undam.

Aloysius

9. Vincartius, Joannes: Sacrarum heroidum epistolae. Tornaci, 1640. 164. p.
„Vivit, si repperit undam” rézmetszet – P. Rucholle – 43 x 66 mm

10. Camerarius, Joachim: Symbolum et emblematum ex animalibus ... centuria altera. Noribergae, 1595. 50. p. „Una salus” rézmetszet – átmérő: 72 mm

nak). 3. Az impréza a jelentéstartalom, az erények (erő, tisztaság) megjelenítése miatt jól megfelelt Gonzaga Alajos bemutatására.

Ugyanez a motívum nem személyre vonatkoztatva megtalálható például Camerariusnál, Covarrubias Orozcónál és Heinsiusnál. Camerarius átvette Ruscelli mottóját („una salus”) is, de az embléma eredeti jelentését kitágítva a „Rettung durch Gott” gondolatot fejezte ki (10. kép). A kompozíció megváltoztatott mottóval („Occido et manduco” vö. Ap.Csel. 10,9) Covarrubias Orozcónál a „Sündenvertilgung durch den Priester”, Heinsiusnál („solatium, non auxilium”) a „Sehnsucht nach der Geliebten” eszmét fejezi ki.¹⁰⁴

8. A jezsuita szentre is alkalmazott motívumot egy speciális jezsuita tárgy határozza meg. A lepárlókészülék a 16. századi emblematika természettudományból merített kedvelt motívuma, s gyakran találkozunk vele a 17–18. században is. Carlo Bovio Loyola Ignác-sorozatában Ignác generálissá választását a stillatoria egy olyan speciális változatával mutatta be, mellyel a jezsuita emblematikán kívül nem találkozunk. A szerkezet egy kemencével összeépített konstrukció, amelynek több kivezető csöve van, s így egyszerre alkalmas többféle anyag desztillálására. A mottó („satis omnibus unus” – egy elegendő mindenkinek) arra utal, hogy több anyag megtisztítására elég egyetlen szerkezet. Ez a címmel, az explicatiókkal és a képpel együtt azt fejezi ki, hogy a rend tagjai egységesen szavaztak Ignác generálisságára.¹⁰⁵

Ez a Fornax Spagyricának nevezett speciális lepárlókészülék a Collegium Romanumban működött. Megálmodója és megvalósítója minden valószínűség szerint Athanasius Kircher volt. Kircher szerint az Aetna egy desztillálókészülék fornaxához hasonlóan működik,¹⁰⁶ s nem kizárt, hogy ez a megfigyelés is ösztönözte a Fornax Spagyrica elkészítését. A desztillátor 1637–1638 után és 1655, Bovio Ignác emblémájának kiadása előtt készülhetett, első leírása azonban csak Kircher 1664-ben kiadott művében található.

A készülék ábrázolását emblematikus összefüggésben Bovio újra felhasználta VII. Sándor pápa bemutatására. A „Stillatoria jesuítica” ezenkívül feltűnik Boschius repertóriumának öt, rézmetszettel is bemutatott emblémáján. Ezek különféle mottókkal ellátva Krisztus vérrel verítékezését, Szalézi Ferenc imádságát, a bűnbánatot, a szellemi munkát és a Facultas medicát fejezi ki. Boschius hivatkozásai szerint ezeket az emblémákat a brüsszeli jezsuita emblémaműhely és két jezsuita, illetve exjezsuita emblematikus, Menestrier és Emanuele Tesauro készítették.¹⁰⁷

¹⁰⁴ HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 470–471. Vö. BATH, Michael: *The Image of the Stag. Iconographic Themes in Western Art.* Baden-Baden, 1992. 289–297.

¹⁰⁵ HENKEL – SCHÖNE: *i. m.* 1406–7.; FERRO DE’ ROTARIJ: *i. m.* 136.; *Abgetrocknete Thränen ...* Nürnberg–Frankfurt, 1698. Sinnbild IV. BOVIO: *i. m.* 1655. nr. 58. 172–174.

¹⁰⁶ KIRCHER, Athanasius: *Mundus subterraneus.* Tom. II. Amstelodami, 1664. 392.; GODWIN, Joscelyn: *Athanasius Kircher, a Renaissance Man and the Quest for Lost Knowledge.* London, 1979. 84–5., 92.

¹⁰⁷ BOVIO: *i. m.* 1676. 62–63. nr. IV.; BOSCHIUS: *i. m.* Classis I. nr. LV., nr. CCCXXXVIII., nr. DCXCV.; Classis III. nr. DXVIII., nr. DCLIII.

Összegzés

A jezsuita szentek emblematikus életrajzainak készítése szorosan kötődött a rendi szükségletekhez és hasznosságához, s az emblematika történetének meghatározott időszakát jellemezte. A műfaj virágkorát a 17. század közepén és második felében élte, utána gyors hanyatlás következett. Regisi Ferencé volt az utolsó kanonizáció, amelyet a rend emblematikus életrajzokkal is ünnepelt. A 18. század közepétől nem készültek új sorozatok, s mindössze néhány új kiadás jelent meg a rend közép- és kelet-európai nyomdáiban. Ignatius Weitenauer, az egyik utolsó jezsuita elméleti író, aki emblematikával is foglalkozott, már nem tett említést a szentek emblémáiról, s nem utalt a jezsuita emblematika elkülönítésének lehetőségére. Művei jelzik, hogy az emblémahagyomány spirituális töltése kimerült, s divatja a rendben végetért.¹⁰⁸

Az emblematikus szentéletrajzok fő sajátosságainak bemutatása után válaszvár a kérdés, hogy beszélhetünk-e ún. „jezsuita emblematikus paradigmáról”, azaz létezett-e speciálisan jezsuita emblematika?¹⁰⁹ Válaszunk, melyet csupán az általunk vizsgált részterületre tartunk érvényesnek, igenlő. A jezsuita emblematika fő vonásait tézisszerűen így összegezhethetjük: 1. A szentemblemátikát a jezsuiták nem önmagáért művelték, hanem következetesen alárendelték a rendi érdekeknek, a kanonizációs és kultuszterjesztő elképzeléseknek.¹¹⁰ A szentemlélmák készítésében és terjesztésében meghatározó az alkalmi jelleg, a rendi emblémaműhelyek, a jezsuita szerzők és a rendi megbízás alapján dolgozó nyomdák, kiadók szerepe.

2. Az emblematikus szentéletrajzok a 18. század közepéig összhangban vannak a jezsuita emblémaelmélet előírásaival és elvárásaival. Az elméletírók által rögzített elképzelésektől eltérő gyakorlatra a nyomtatványok nem utalnak. A jezsuita emblematika elmélete és gyakorlata a képelmélet nélkül, melynek központi tényezője az ars memorativa, nem vagy csak nehezen értelmezhető.¹¹¹

3. A jezsuiták fokozottan törekedtek az emblémák közérthetővé tételére, felismerhetőségére, az ezoterikus vonások háttérbe szorítására.

¹⁰⁸ WEITENAUER, Ignatius: *Symbolica, epigrammata, lapidaria* libri III. Angustae Vindellicorum – Friburgi, 1757.; Uő: *De modo legendi et excerpenti* libri II. Angustae Vindellicorum, 1775. 579–584.

¹⁰⁹ DIMLER, G. Richard: *The bee-topos in the jesuite emblem book: Themes and Contrast*. In: ADAMS, Alison – HARPER, Anthony J. (eds.): *The Emblem in Renaissance and Baroque Europe: Tradition and Variety*. In: Selected Papers of the Glasgow International Emblem Conference, 13–17. August, 1990. Leiden–New York–Köln, 1992. 229–246. Itt: 238.

¹¹⁰ BREIDENBACH: *i. m.* 70–78.

¹¹¹ NEUBER, Wolfgang: *Imago und Pictura*. Zur Topik des Sinn-Bilds im Spannungsfeld von Ars Memorativa und Emblematik. (am Paradigma des „Indianers”). In: HARMS, Wolfgang (Hg.): *Text und Bild, Bild und Text*. DFG-Symposion 1988. Stuttgart, 1990. 245–261.

4. A claritas igénye miatt középpontba került az egyértelművé tett similitudo. Érvényesült a „similitudo idonea” által meghatározott elvárásrendszer (pl. dignitas, funkcionálisan körülhatárolt eszköztár, a pozitív példák kizárólagossága).

5. A praktikus utilitas, a pedagógiai célzat kibővíti az imago-lemma-explicatio hármasságát. Rendszeressé válik a mottótól elkülönített prózai cím, amely előre közli az ábrázolt jelenet tárgyát. Kialakult az explicatio különféle formájú (próza, epigramma, elégia, óda stb.) meg többszörözésének gyakorlata.

6. A jezsuita szentemléma tükrözi a folyamatot, melynek során az életrajzból, illetve az egyes életjelenetekből allegorikus–szimbolikus transzformációval elvont kifejezés jön létre. A képi motívum mellett a mottó nem egyenrangú, hanem a kép szimbolikus jelentéstartalmát elmélyítő és az értelmezést segítő összetevő.

7. Az explicatiók (kommentárok) verses és prózai formái tükrözik a jezsuita iskolákban elsajátított vallási és humanista tudásanyagot, a poétikai és retorikai normák következetes alkalmazását, az *Exercitia spiritualia* teológiájának hatását, valamint a speciális rendi célkitűzést.

8. A jezsuiták nem hoztak létre alapvetően új emblematikus eszköztárat, s elsősorban a közös emblémahagyományból merítettek. A szövegeknek és képeknek jóval nagyobb hányada hozható kapcsolatba a világi emblémahagyománnyal, mint azt a korábbi kutatás feltételezte.¹¹² A humanista emblémák deformálódtak, motívumaik asszociatív, kompilatív módon összekapcsolódtak, az eredeti kép- és jelentésszerkezetek feloldódtak, kontaminálódtak. Az allegorikus képalkotás és az embléma között átmeneti formák jelentek meg.

9. A sokat emlegetett „utile et dulce” viszonyát vizsgálva megállapítható, hogy nem elsődleges cél a gyönyörködtetés.¹¹³ A jezsuiták a delectatiót elsősorban alárendelt eszközként értelmezik a keresztény vallási és erkölcsi elképzelések illusztrálásához, hatásos közvetítéséhez és emlékezetben való rögzítéséhez.

10. A kép és szöveg kapcsolatában a hangsúly eltoldóik a szöveg felé. A művészi bemutatás helyett az értelmi és érzelmi hatás lép előtérbe.

11. A jezsuita embléma egyediségét a kiválasztás, az összeszerkesztés és az emblematikus szerkezetek kontexusának meghatározása adja.

12. Fontos sajátosság a lehetőség szerint minél nagyobb popularitás, a spectaculum megvalósítása.

A bemutatott anyagot kívánatos lenne összehasonlítani a nem jezsuita szentek emblematikus életrajzaival, valamint az irodalmon kívüli emblematika megfelelő megnyilvánulásaival.

¹¹² DIMLER, Richard G.: *A bibliographical survey of Jesuit emblem authors in German-speaking territories*. Topography and themes = Archivum Historicum Societatis Iesu 45. 1976. 129–138.; Uő: *i. m.* 1981. 433–448.

¹¹³ DIMLER: *i. m.* 1981. 446.

ÉVA KNAPP – GÁBOR TÜSKÉS

Emblematische Viten von Jesuitenheiligen im 17./18. Jahrhundert

Ein gut definierbares Gebiet der Jesuitenemblematisierung bilden die gedruckten Emblemserien, die mit Leben, Wundertaten und Tugenden der Jesuitenheiligen bzw. der ihrer heiligen Lebensführung nach berühmten Jesuiten im Zusammenhang stehen. Die emblematischen Viten der Jesuitenheiligen bieten zum einen die Möglichkeit, das Auftauchen eines Themas, seine Verbreitung und sein Absterben in der Emblemtradition zu verfolgen. Zum anderen liefert eine solche Untersuchung Kenntnisse über den Spezialisierungs- und Popularisierungsprozess, den die Jesuitenemblematisierung hinsichtlich ihrer Stoffe und Anlässe durchlief. Darüber hinaus wirft sie ein neues Licht auf bisher ungeklärte Fragen der Assimilation des humanistischen Emblems durch die Jesuiten sowie auf ihre spezielle Arbeitsmethode.

In der Entstehung der Gattung spielten neben den Symbol- und Emblemtheorien der Jesuiten vor allem die Kanonisationsbestrebungen des Ordens eine wichtige Rolle. Für die emblematischen Lebensbeschreibungen bildete die als authentisch anerkannte Vita-Zusammenstellung die Hauptquelle. Die ersten emblematischen Viten von Jesuitenheiligen entstanden als „affixiones“ seit der Wende von 16. zum 17. Jahrhundert in den bedeutendsten Jesuitenkollegien Europas, am Anfang als anonyme Kollektivschöpfungen. Bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts ist eine allmähliche Differenzierung des Quellenbestandes zu beobachten. Die Gattung erlebte ihre Blüte um die Mitte und in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, danach folgte ein rascher Verfall. Vom Anfang des 17. bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts sind über die folgenden Jesuiten Embleme und Emblemserien verlegt worden: Ignatius von Loyola, Franz Xaver, Franciscus Borgia, Stanislaus Kostka, Aloysius Gonzaga, Franciscus Regis, die japanischen Märtyrer, Joannes Berchmann, Petrus Canisius, Roberto Bellarmino.

Im Aufbau der Serien lassen sich zwei verschiedene Konzeptionen unterscheiden. Bei dem einen Typus bilden die Ereignisse des Lebensweges das Grundprinzip der Anordnung, bei dem anderen hingegen die Tugenden. Neben diesen beiden Grundtypen bildete sich noch eine dritte, gemischte Anordnungsmethode heraus. Die zwei grundlegenden Quellen der Darstellungen sind das von den Humanisten vermittelte Bildungsgut und die Emblemkompendien der Jesuiten. Im Spiegel der Anwendungsmöglichkeiten der Bildmotive haben wir acht Typen festgestellt, die für die Arbeitsmethode der Jesuiten charakteristisch sind: 1. Denselben Motiv werden in der Darstellung des Heiligen jeweils andere Bedeutungen zugeordnet. 2. Ein ähnliches Motiv wird zur Darstellung von verschiedenen Ereignissen aus dem Leben der Heiligen benutzt. 3. Für dasselbe biographische Motiv stehen verschiedene emblematische Lösungen. 4. Dasselbe Ereignis tritt in den Emblemserien von verschiedenen Heiligen auf. 5. Das gleiche Ereignis wird von verschiedenen Autoren mit Hilfe desselben Motivs vergegenwärtigt. 6. Die Übertragbarkeit der Motive auf andere Jesuitenheilige. 7. Motivübertragung von einem nichtjesuitischen Heiligen auf einen Jesuitenheiligen. 8. Das Motiv wird in seiner Anwendung auf einen Jesuitenheiligen durch einen spezifisch jesuitischen Gegenstand konkretisiert.

Ein Vergleich des vorgeführten Materials mit emblematischen Viten nichtjesuitischer Heiligen und mit den entsprechenden Zeugnissen der ausserliterarischen Emblematisierung ist wünschenswert. (Die deutschsprachige Fassung des Beitrages erscheint im *Archiv für Kulturgeschichte*, 1997/1.)